

HER DERDE DEVA(!) SİVİL ANAYASA FİKRİNİN İYİ, KÖTÜ VE ÇİRKİN TARAFLARI

(THE GOOD, THE BAD, AND THE UGLY ASPECTS OF THE ALLEGED PANACEA(!) CIVILIAN CONSTITUTION PROPOSAL)

Muhammet Derviş METE * **

"İşimi çok seviyorum. Amerika'nın ilerlemesine hizmet edebileceğini düşündüğüm harika projelerim de var. Aslında oldukça iyi bir başkan olduğumu düşünüyorum. Hatta aday olma imkânım olsa kazanabileceğimi de düşünüyorum. Ama anayasamıza göre tekrar aday olamam. Yasa yasadır. Ve hiç kimse yasanın üstünde değildir, başkan bile."

Barack Hussein Obama¹

ÖZ

Bu çalışmamızda, yeni anayasa fikrinin "iyi", "kötü" ve "çirkin" taraflarını ortaya koymayı amaçladık. Bu bağlamda, öncelikle halihazırdaki meclisin yeni bir anayasa yapma yetkisinin olup olmadığını, asli ve tali kurucu iktidar teorisi çerçevesinde ele aldık. Meclisin anayasa yapabilmesinin önünde herhangi bir engel bulunmaması, yeni ve sivil anayasa yapma fikrinin "iyi" tarafını oluşturmaktadır. Devamında, anayasal norm ile anayasal gerçeklik uyumsuzluğunun mevcut anayasanın meşruluğuna ilişkin sorunlardan kaynaklanıp kaynaklanmadığını ve yine bu bağlamda Türkiye'de yeni bir anayasaya ihtiyaç olup olmadığını irdeledik.

^H Eserin Dergimize geliş tarihi: 22.09.2024. İlk hakem raporu tarihi: 15.10.2024. İkinci hakem raporu tarihi: 03.11.2024. Onaylanma Tarihi: 06.11.2024.

* Doktora Öğrencisi. Edinburg Üniverstesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı. Yazarın Türkiye'de bağlı bulunduğu kurum, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'dir.

** Yazarın ORCID belirleyicisi: 0000-0003-2065-7117.

Eserin Atf Şekli: Muhammet Derviş Mete, "Her Derde Deva(!) Sivil Anayasa Fikrinin İyi, Kötü Ve Çirkin Tarafları", YÜHFD, C.XXII, 2025/1, s.351-402.

¹ABD başkanı Obama'nın 2015 yılında Etiyopya ziyareti sırasında yaptığı konuşmadan alıntıdır. Bkz Steven Mufson, "Obama: If I Were Able to Run Again, I Could Win," *Washington Post*, 26 Kasım 2021, <https://www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2015/07/28/obama-if-i-could-run-again-i-bet-id-win/>.

Halihazırdaki metnin uygulanması ve bağlayıcılığı hususunda karşılaştığımız problemlerin, anayasanın kendisinden kaynaklanmadığı tespiti ile beraber, anayasal norm ile gerçeklik arasındaki bu uyumsuzluğun yeni anayasa fikrinin “kötü” yanına tekabül ettiğine işaret ettik. Son bölümde ise yeni anayasa fikrinin “çirkin” yanlarına odaklandık. Bu bölümde, toplumsal mutabakata ve müzakereye dayalı bir anayasa yapım süreci için mevcut politik iklimin ve sosyolojinin elverişli olup olmadığını sorguladık. Bu bölümde, popülist bir iktidar yönetimi altında ve yine popülizmin doğal sonucu olarak kutuplaşmış ve sosyal ve siyasal olarak bölünmüş bir toplumun çağdaş demokrasi standartlarında bir metin ortaya koymasının oldukça güç olduğunu delilleriyle birlikte ortaya koymayı amaçladık. Bu çalışma ile vardığımız sonuç; Türk demokrasisinin anayasa sorunu yoktur, anayasanın üstünlüğüne ve bağlayıcılığına yönelik sorunları vardır.

Anahtar Kelimeler: *Sivil Anayasa, Asli-Tali Kurucu iktidar, Anayasal Norm ve Anayasal Gerçeklik, Popülizm ve Kutuplaşma, Müzakereci Demokrasi.*

ABSTRACT

In examining the prospects of a new constitution in Turkey, this study explores the “good”, “bad”, and “ugly” dimensions associated with this proposition. We initially assess whether the current Turkish parliament possesses the authority, rooted in constituent and constituted power theory, to draft a new constitution. The unhindered parliamentary capacity to draft a new civilian constitution represents the “good” aspect of the new constitution proposal. Subsequently, we scrutinise the “bad” aspect, considering whether the existing constitution's legitimacy issues necessitate a new one. We conclude that the problems are extraneous to the Constitution but signify a disparity between constitutional norms and constitutional reality. Finally, we delve into the “ugly” aspects, questioning the feasibility of a constitution-making process in the current politically and socially divided climate. We argue that, particularly under a populist government, creating a text aligned with contemporary liberal democratic standards, emphasising compromise, negotiation, deliberation, and consensus, is not viable. The study concludes that Turkish democracy grapples with challenges related to the supremacy and binding nature of the constitution rather than being inherently plagued by a constitutional problem.

Keywords: *Civilian Constitution, the Constituent and Constituted Power Theory, Constitutional Norm and Constitutional Reality, Populism and Polarisation, Deliberative Democracy.*

1. Giriş

Türkiye’de anayasacılık hareketlerine bakıldığında, sosyal sözleşme niteliğine sahip olması gereken/beklenen anayasaların ortaya çıkış sürecinde vatandaşın rolü, çoğunlukla silahların gölgesi altında önüne konulan bu sözleşme görünümlü metni onaylamaktan öteye geçememiştir. Sözleşme, niteliği gereği iki tarafın iradeleri ve rızaları doğrultusunda hukuki bir sonuç doğurması amacıyla gerçekleştirdikleri işlemdir. Türk anayasa tarihine bakıldığında, her ne kadar halkoylamaları vasıtasıyla seçmenin de iradesini ortaya koyduğu ilk bakışta düşünülse de, yapım aşamasında fikri alınmamış ve darbe şartları nedeniyle onaylama sürecinde gerçek iradesini sandığa yansıtamamış seçmenin, sözleşmenin tarafı olduğunu iddia etmek oldukça güçtür. Bu yönüyle, özellikle 1961 ve 1982 anayasaları toplumsal sözleşme olmaktan ziyade, taraflardan zayıf olanın, sözleşmenin kaleme alındığı aşamada söz sahibi olmadığı ve çoğu zaman sözleşmeyi imzalamaktan başka çaresinin olmadığı genel işlem şartları niteliğindeki akitlere daha fazla benzemektedir.

Bu nedenle 1982 anayasası, yürürlüğe girdiği tarihten bu yana sürekli eleştirilerin hedefinde yer almış ve toplamda 19 kez üzerinde oldukça kapsamlı değişiklikler yapılmıştır. Mevcut iktidarın 2023 Cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerini kazanmasıyla beraber yeni anayasa tartışmaları, gündemi yeniden meşgul etmeye başlamıştır. TBMM başkanı Numan Kurtulmuş, meclisin 28. dönem ilk oturumunda ve açılış konuşmasında “yeni, çağdaş, katılımcı, kapsayıcı ve milli bir anayasanın bu meclis tarafından gerçekleştirilmesi hedefimizdir” şeklindeki açıklamasıyla, yeni anayasanın yapılış usulü ve içeriğine ilişkin önemli ipuçlarını kamuoyuyla paylaşmıştır.²

² Hikmet Faruk Başer, “TBMM Başkanı Kurtulmuş: Net İfadeleri Bulunan Anayasayı Yapmak TBMM’nin 28. Dönemine Nasip Olur Diye Temenni Ediyorum,” *Anadolu Ajansı*, 20 Ekim 2023, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/tbmm-baskani-kurtulmus-net-ifadeleri-bulunan-anayasayi-yapmak-tbmm-nin-28-donemine-nasip-olur-diye-temenni-ediyorum/3027706>.

Bu çalışmamızda, yeni anayasa fikrinin iyi, kötü ve çirkin taraflarına odaklanmayı amaçlamaktayız.³ Bu yaklaşım, üzerinde tartışma yürütülen bir meselenin siyah ve beyaz ayrımı kadar netlik içermediği ve ele alınan meselenin olumlu, olumsuz ve çirkin taraflarının mevcut olduğunu ortaya koymak adına literatürde de özellikle son dönemlerde başvurulan bir yöntemdir.⁴

Halihazırda meclisin, millet egemenliği tezinin doğal bir sonucu olarak, yeni bir anayasa yapmak konusunda önünde herhangi bir engel bulunmaması, yeni bir anayasa yapma çabasının iyi tarafını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, geleneksel asli ve tali kurucu iktidar ayrımına ilişkin görüşler incelenecek; bu çerçevede, milletin temsilcilerinin yeni bir anayasa yapma yetkisini haiz olmadığına dair görüşler ele alınacak ve bu görüşlerin millet egemenliği öğretisiyle neden uyuşmadığı ortaya konulacaktır.

Yeni anayasa fikrinin “kötü” yanını ele aldığımız çalışmanın ikinci bölümünde, anayasal norm ile anayasal gerçeklik uyumsuzluğu konusu üzerinde durmaktayız. Bu bölümde, özellikle mevcut iktidarın son yıllarında ortaya çıkan anayasa ihlallerinin⁵, anayasal norm ile gerçeklik arasındaki farkın açılmasına sebebiyet verdiğini iddia etmekte ve iktidar tarafından bugüne kadar yapılan anayasa değişikliklerinin -bilhassa 2017 yılındaki değişikliklerin- erkler arasındaki dengeyi yürütme lehine bozduğuna işaret etmekteyiz. Bir başka ifadeyle, iktidarın mazideki anayasa değişikliklerinin, Türkiye Cumhuriyeti'nin “kusurlu demokrasi” kategorisinden “yarışmacı otoriter rejim” kategorisine geçiş yapması üzerindeki rolü dikkate alındığında, bundan sonraki kapsamlı anayasa değişikliklerinde yahut anayasanın yeni baştan yapılmasında, otoriterleşme yönündeki bu trendin değişmesi beklentisine girmemize neden olacak olumlu bir politik iklimin

³ *Il buono, il brutto, il cattivo*, Adventure, Western (Produzioni Europee Associate (PEA), Arturo González Producciones Cinematográficas, Constantin Film, 1969). Bu film, sadece sinema dünyasını değil akademiye de etkilemeyi başarmıştır.

⁴ Örnekler için bkz. June P. Tangney, “Moral Affect: The Good, the Bad, and the Ugly,” *Journal of Personality and Social Psychology* Cilt 61, Sayı 4 (1991): 598-607. D. C. Phillips, “The Good, the Bad, and the Ugly: The Many Faces of Constructivism,” *Educational Researcher* Cilt 24, Sayı 7 (1995): 5-12. Subhabrata Bobby Banerjee, “Corporate Social Responsibility: The Good, the Bad, and the Ugly,” *Critical Sociology* Cilt 34, Sayı 1 (2008): 51-79.

⁵ Her ne kadar *anayasanın ihlali* ile *anayasaya aykırılık* arasında bir fark bulunsa da, bu çalışmada Anglo-Sakson hukukunda *'violation'*, *'breach'* ve *'infringement'* terimlerinin anayasal düzeni yıkmak anlamına gelmediği, daha genel bir çerçevede anayasaya aykırı her türlü söylem ve eylemi kapsadığı göz önünde bulundurularak, bu çalışmamızda bilinçli olarak *'anayasa ihlali'* kavramını kullanmayı tercih ettik.

mevcut olmadığı gerçeği üzerinde durmaktayız. Anayasal norm ve anayasal gerçeklik uyumsuzluğu başlıklı bu bölümümüz, yeni anayasa yapım fikrinin “kötü” tarafına tekabül etmektedir.

Son bölümde ise meselenin “çirkin” yönüne odaklanmakta ve popülist bir iktidar tarafından ve popülist yöntemlerin doğal sonucu olarak, toplumsal ve siyasal kutuplaşma seviyesinin belki de hiç olmadığı kadar yüksek olduğu bir dönemde, toplumdaki tüm çıkar gruplarının üzerinde mutabık olacağı bir anayasa yapma fikrinin mümkün olmadığını iddia etmekteyiz.

Yeni ve sivil anayasa ihtiyacı, Türk siyasi tarihinde, siyasi elitlerin ve seçmenin üzerinde uzlaştığı ve ortak paydada buluşmayı başardığı ender konulardan biridir. Ancak, toplumda yeni anayasa fikrinin destekleniyor olması, bu konunun öncelikli bir mesele olarak görüldüğü anlamına gelmemektedir. Nitekim, ASAL Araştırma tarafından yapılan bir ankette, katılımcılara Türkiye'nin en büyük sorununun ne olduğu sorulduğunda, katılımcıların yalnızca %0,4'ü anayasa yanıtını vermiştir.⁶ Her ne kadar yeni ve sivil bir anayasa fikri, toplum nezdinde öncelikli bir mesele olmasa da, yeni anayasa gereksinimine yönelik ortaya konulan çalışmalarda, gerekçeler bir kaç başlık altında toplanmaktadır. Yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir çok kez değişikliğe uğraması nedeniyle anayasanın sistematığının bozulması⁷ ve halk tabiriyle anayasanın yamalı bohçaya dönmesi⁸, darbe

⁶ Melike Aktaş, ‘ASAL Araştırma: Türkiye'nin En Büyük Sorunu Ekonomi’ (27.07.2024) <https://abcgazetesi.com/asal-arastirma-turkiyenin-en-buyuk-sorunu-ekonomi-758448> (Erişim Tarihi: 07.08.2024)

⁷ Mevcut anayasa, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren toplamda 19 kez değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklikler sonucunda 1982 anayasasının yaklaşık dörtte üçü değiştirilmiştir. Bu değişiklikler incelendiğinde, 1995, 2001 ve 2004 değişiklikleri, temel hak ve hürriyetlerin düzenlendiği normlara ilişkin, 2010 yılında yapılan değişiklikler daha ziyade anayasanın yargıya ilişkin maddelerine yöneliktir. 2017 yılında yapılan kapsamlı anayasa değişikliği ise yaklaşık bir asırlık parlamenter sistem tecrübesine son vererek Türk tipi başkanlık sistemini, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi adıyla anayasamıza dahil etmiştir. Özetle, mevcut anayasayı darbe anayasası olmaktan çıkararak oldukça kapsamlı değişiklikler yapılmış ve bu değişiklikler neticesinde anayasadaki genel sınırlama sebepleri kaldırılmış (2001 değişikliği), idam cezası ve Devlet Güvenlik mahkemeleri kaldırılmış (2004 değişikliği), toplumda dezavantajlı pozisyonda bulunanların pozitif ayrımcılığa tabi tutulmalarının, eşitlik ilkesinin benimsediği Anayasanın 10. Maddesine aykırılık teşkil etmeyeceğine ilişkin düzenlemeler öngörülmüş (2010 değişikliği) ve son olarak parlamenter sistem yerini cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine bırakmıştır (2017 değişikliği).

⁸ “Erdoğan’dan Yeni Anayasa Çağrısı: Anayasa Yamalı Bohçaya Döndü!,” *Halk TV*, 01 Ekim 2023, <https://halktv.com.tr/siyaset/erdogandan-yeni-anayasa-cagrisi-anayasa-yamali-bohcaya-dondu-773354h>.

ürünü olması⁹ ve bu nedenle yapılan değişikliklere rağmen halen darbe ve vesayet izleri taşıması, anayasanın halkoylamasına sunulması sürecinde açık oy ve gizli sayım prensiplerine riayet edilmemesinin anayasanın meşruluğuna gölge düşürmesi¹⁰, katılımcı ve müzakereci anayasa yapım tekniğinden ziyade, tepeden inmeci bir yöntemin benimsenmesi ve temel hak ve hürriyetlerin istisna, bunların kısıtlanmasının ise asıl addedilmesi ve bu nedenle de mevcut metnin anayasadan ziyade *amayasa*¹¹ görünümüne sahip olması; mevcut anayasanın sivil irade tarafından yapılacak olan yeni bir anayasa ile değiştirilmesi gerektiğini ortaya koyan temel gerekçelerdir.

Bu gerekçelerin her biri üzerinde, literatürde oldukça kapsamlı ve değerli çalışmalar mevcuttur. Ayrıca, bu gerekçeler baz alınarak birçok saygın anayasa hukukçusu, yeni anayasa önerilerini defaatle dile getirmişler ve bu amaç uğruna yeni anayasa çalışmalarında rol almışlardır.¹² Yeni anayasa ihtiyacını doğuran faktörlere ilişkin çalışmalar ve yeni anayasanın içeriğine ve yapılış usulüne yönelik ortaya konulan öneriler beraber dikkate alındığında ve Özbudun'un ifadesiyle "bu mesele hakkında güneşin altında yeni bir söz söylemenin imkansızlığı"¹³ göz önünde bulundurulduğunda, çalışmamızda yeni ve sivil anayasa ihtiyacını ortaya koyan bu gerekçelerin üzerinde durmaya gerek duymuyoruz. Bu aşamada, anayasanın *kim tarafından, nasıl ve ne zaman* yapılması gerektiği konuları önem arz

⁹ Tüm darbelerin kötü olduğu ve darbeci generallerin otoritelerini sağlamlaştırmaktan başka bir işlevi olmadığı yönündeki genel önkabule karşı, global ölçekte "demokrasi getiren darbelerin" kaleme alındığı ve birçok tartışmanın fitilini ateşleyen kapsamlı bir çalışma için bkz. Ozan Varol, *The Democratic Coup d'État*, (Oxford University Press, 2017)

¹⁰ Oy pusulalarının konulduğu zarfların şeffaf olması ve evet ve hayır oylarının farklı renkte olması, açık oy gizli sayım ilkesinin bertaraf edildiğini ortaya koymaktadır.

¹¹ "Anayasa Değil 'AMA-YASA'," *Hürriyet*, 26 Eylül 2000, blm. gündem, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/anayasa-degil-ama-yasa-39184566>.

¹² Yeni anayasa konusunda oldukça değerli bir külliyat ortaya çıkmıştır. Örneğin; Erdoğan Teziç Başkanlığı'nda hazırlanan "Yeni Bir Anayasa İçin" isimli çalışma (1992), Bülent Tanör tarafından TÜSİAD adına hazırlanan "Türkiye'de Demokratik Standartların Yükseltilmesi" isimli çalışma (1999), TOBB adına hazırlanan "Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi Anayasa 2000" isimli çalışma (2000), Türkiye Barolar Birliği adına hazırlanan "Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi" isimli çalışma (2001), Ergun Özbudun başkanlığında mevcut iktidarın talebi üzerine hazırlanan "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Önerisi" isimli çalışma (2007), yeni anayasaya ilişkin ciddi ölçüde bir beklenti olduğunu ortaya koyması açısından oldukça değerlidir. Yapılan bu çalışmaların kapsamlı bir listesi için bkz. Serdar Güleler, "Anayasa Yapımında Yeni Bir Paradigma: Kapsayıcı, Katılımcı Uzlaşmacı Anayasa Yapım Süreçleri ve Çeşitli Örnekler," *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Cilt 15, Sayı 3 (2011): 199-224.

¹³ Ergun Özbudun, *Anayasalcılık ve Demokrasi*, 2. bs (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015), 9.

etmektedir. Bu sorulara verilecek yanıtlar, aynı zamanda yeni ve sivil anayasa yapma fikrinin iyi, kötü ve çirkin taraflarına da ışık tutacaktır. Takip eden bölümde, bu sorulardan ilkinen yanıt bulmayı amaçlamaktayız.

2. İyi: Meclis Yeni Bir Anayasa Yapabilir mi?

Mevcut 1982 anayasasının anayasal düzeni ilga edenlerce yapılmış olması, yapıldığı günden itibaren meşruluk tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Anayasaların içeriği kadar yapılış usulleri de şüphesiz o anayasanın kabul görüp görmemesini, meşruluğunu ve dolayısıyla hayatta kalacağı süreyi belirler.¹⁴ Ancak bu aşamada belirtmek gerekir ki 1982 anayasası üzerindeki meşruluk tartışmaları, mevcut anayasa üzerinde çok sayıda yapılan kapsamlı değişiklik nedeniyle, anayasanın içeriğinin meşruluğundan, anayasayı ortaya koyan gücün meşruluğuna doğru evrilmiştir. Ayrıca anayasanın yapılış usulünün içeriğini de belirlemesi kural olmakla birlikte, bu durumun istisnaları da yok değildir. 1961 anayasası, darbe sonrası yapılmasına rağmen ve toplumun önemli bir bölümünün desteğini alan Adalet Partisi'nin anayasa yapım aşamasında dışlanmış olmasına rağmen, ortaya çıkan metin cumhuriyet tarihinin en iyi metinlerinden biri olarak kabul edilir. Ancak bu durum istisna teşkil etmekte ve esas olan, katılımcı ve müzakereci demokrasi anlayışını yansıtan ve büyük ölçüde uzlaşmaya dayanan bir metnin ortaya konabilmesidir.

Anayasaların yeni baştan yapımı ve anayasalar üzerinde yapılan değişiklikler, anayasa teorisi ve pratiğinin en tartışmalı ve ilgi çekici konularındandır.¹⁵ Normlar hiyerarşisinin en tepesinde bulunması ve bunun doğal neticesi olarak tüm hukuk sistemini doğrudan etkileme ve şekillendirme kabiliyetini haiz olması nedeniyle, hem bu metinler üzerinde yapılacak değişiklikler hem de yapılacak bu değişikliğin içeriği ve usulü önem kazanmaktadır. Bu yönüyle, anayasalara ve anayasalar üzerinde yapılacak değişikliklere ayrı bir önem atfedilir. Ancak belirtmek gerekir ki, anayasalar da insan ürünü olmaları nedeniyle kusurdan arı değildir. Bu nedenle de ebedilik iddiasında bulunamazlar.¹⁶ Amerika Birleşik Devletleri'nin kurucu babalarından George Washington, sonraki nesillerden

¹⁴ Anayasaların ömürlerini etkileyen faktörlere ilişkin kapsamlı bir çalışma için bkz. Tom Ginsburg, Zachary Elkins, ve James Melton, "The Lifespan of Written Constitutions," *UC Berkeley: Berkeley Program in Law and Economics*, 11 Ocak 2008, <https://escholarship.org/uc/item/6jw9d0mf>.

¹⁵ Ergun Özbudun, "Anayasa Yapımında Yöntem Sorunları," *Anayasa Hukuku Dergisi* Cilt 1, Sayı 1 (2012): 110.

¹⁶ Özbudun, "Anayasa Yapımında," 110.

daha akıllı olmadıklarını dile getirerek, kusursuz bir anayasaya sahip olmadıklarını ancak anayasanın kusurlarının halk ve temsilcileri tarafından tespit edilip giderilebilme imkanının, bizzat anayasa tarafından öngörüldüğüne dikkat çekmiştir.¹⁷

Değişen ve dönüşen şartlara uyum sağlamak amacıyla anayasalar da benzer değişim ve dönüşümlere ihtiyaç duyarlar. Bu değişim, bazen anayasa metninin güncellenmesi şeklinde karşımıza çıkarken, bazı durumlarda da yüksek mahkemelerin anayasa normlarını yorum yöntemiyle değişen şartlara uyarlaması şeklinde vuku bulur. Anayasa metninin değişmesi, tümüyle yeni bir metin ortaya konulması yahut mevcut metin üzerinde değişiklik yapılması ile mümkündür. Bu ayrım, Fransız devrimi düşünürleri tarafından ortaya atılmış ve asli ve tali kurucu iktidarın anayasa yapma ve değiştirme yetkilerini düzenleyen yaygın bir teorinin altyapısını oluşturmaktadır.¹⁸ Asli ve tali kurucu iktidar ayrımı, anayasa hukukçularının oldukça rağbet gösterdiği ancak üzerinde mutabakata varamadığı bir meseledir. Bu teoriye yönelik etraflıca bir değerlendirme, bu çalışmanın kapsamı dışında olmakla birlikte, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yeni bir anayasa yapma ehliyeti ve kabiliyeti olup olmadığını tespit edebilmek amacıyla bu teoriye ve teorinin ortaya koyduğu asli ve tali kurucu iktidar ayrımına kısaca değinmekte fayda olduğuna kanaatindeyiz.

Asli kurucu iktidar, adından da anlaşılacağı üzere anayasal düzeni kurmakla görevli iktidardır. Bu nedenle yeni bir anayasa yapma yetkisi mevcuttur. Asli kurucu iktidar, yeni bir anayasa yapmadan önce eski sistemi yıkan ve hukuk boşluğu yaratan iktidardır.¹⁹ Bu yönüyle asli kurucu iktidar, hukuk dışı ve sınırsız iktidara tekabül etmektedir.²⁰ Tali kurucu iktidar ise hukukla bağlı ve sınırlı bir iktidar olması nedeniyle yeni bir anayasa yapma ehliyetine sahip değildir. Türev kurucu iktidar olarak da adlandırılan bu iktidar, hukukla bağlı olması nedeniyle yalnızca mevcut anayasa üzerinde değişiklik yapma kudreti ve yetkisi olan iktidardır.²¹ Özetle, tali kurucu iktidar, kurulmuş bir iktidar olmasının doğal sonucu olarak anayasayı ilga

¹⁷ Sanford Levinson, *Responding to Imperfection- The Theory and Practice of Constitutional Amendment* (Princeton, N.J: Princeton University Press, 1995).

¹⁸ Özbudun, "Anayasa Yapımında," 111.

¹⁹ Kemal Gözler, "Asli ve Tali Kurucu İktidar Ayrımı: TBMM Yeni Bir Anayasa Yapabilir mi?," *Demokratik Anayasa: Görüşler ve Öneriler*, editörler, Ece Göztepe ve Aykut Çelebi, (Metis Kitap, 2012): 47-50.

²⁰ Gözler, "Asli ve Tali," 47-48.

²¹ Gözler, "Asli ve Tali," 48.

edip, yerine yeni bir anayasa yapamaz.²² Gözler'e göre asli kurucu iktidar, yeni bir anayasa yapma görevini ifa ettikten sonra "uykuya yatar." Yeni bir hukuk boşluğu doğuncaya kadar da uykudan uyanmaz. Örneğin, ABD kurucu iktidarı, Amerikan anayasasını yaptıktan sonra uykuya yatmış ve yaklaşık 250 yıldır uykudadır. Aynı şekilde 1982 anayasasını yapan asli kurucu iktidar, uyumaya devam etmektedir. Asli kurucu iktidarın uykuda olması uyanmayacağı anlamına gelmemektedir.²³

En başta açıkça belirtmek gerekir ki, asli ve tali kurucu iktidar ayrımına dayanan bu teori, miadını doldurmuştur. Yeni bir anayasa ihtiyacının doğması ve bu yönde toplum ve siyasi elitler düzeyinde bir mutabakat oluşması durumunda, bu anayasanın yapılabilmesi için hukuk boşluğunun doğması yahut yaratılması anlayışı, basit şekliyle milletin temsilcileri aracılığıyla yönetimi anlamına gelen demokrasi ile örtüşmemektedir. Özbudun, yeni bir anayasanın ancak anayasal hayatta kopma veya kesintiden sonra yapılabileceği yönündeki anlayışın, büyük bir yanılgıdan ibaret olduğunun altını çizmekte ve yeni anayasa yapımını ihtilal, darbe, iç savaş ve işgal gibi hukuk boşluklarına hasretmenin "demokratik ilkelere, mantığa ve siyasal gerçekliğe" aykırı olduğuna vurgu yapmaktadır.²⁴

Benzer şekilde Can, kurucu iktidarın, mevcut düzeni yasalara aykırı şekilde değiştirebileceği gibi, bu iktidarın hukuka uygun bir yolla da yeni bir düzen kurabileceği düşüncesindedir.²⁵ Bu düşüncesini temellendirirken, Eroğul'un kurucu iktidarı bir kurumdan ziyade işlev olarak ele almasından istifade etmektedir. Eroğul'a göre kurucu iktidar, otorite yaratan sosyolojik bir iktidar olması nedeniyle, bu iktidarın hangi kişi ya da gruplara ait olduğunu saptamanın önemi yoktur.²⁶ Kurucu iktidar bir işlevdir ve bu işlev hem yasalara aykırı hem de uygun şekilde yerine getirilebilir.²⁷ Bir başka ifadeyle sadece hukuk boşluğu doğmasına neden olan darbe gibi toplumsal kırılmalar yoluyla değil, aynı zamanda kurucu bir meclis kurmak suretiyle yahut doğrudan halihazırdaki meclis eliyle bu işlev yerine getirilebilir.

Spektrumun diğer tarafında ise Gözler, meclisin anayasa yapma girişiminin darbeden farkı olmadığını, ancak ihtilal, darbe gibi hukuk

²² Gözler, "Asli ve Tali," 48-49.

²³ Gözler, "Asli ve Tali," 50-51.

²⁴ Özbudun, "Anayasa Yapımında," 112-113.

²⁵ Osman Can, "Anayasayı Değiştirme İktidarı ve Denetim Sorunu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* Cilt 62 Sayı 3 (2007): 101-139. Ayrıntılı bilgi için yazarın Can, Osman Can, *Kurucu İktidar*, (İstanbul Alfa Yayıncılık, 2013) isimli eserine bakınız.

²⁶ Cem Eroğul, *Anayasayı Değiştirme Sorunu* (Ankara: AÜSBF Yay, 1974), 166

²⁷ Can, "Anayasayı Değiştirme İktidarı," 106.

boşluğunun yaratıldığı durumlarda yeni anayasa yapılabileceğini iddia etmektedir.²⁸ Türk Anayasa Mahkemesi de bu konuda kafa karışıklığı yaşamakta ve bir yandan asli kurucu iktidarı, siyasal rejimde ortaya çıkan kesintilerin ürettiği hukuk dışı irade olarak tanımlarken, öte yandan katılım ve müzakereyi esas alan ülkelerde, asli kurucu iktidarın sahibinin halk olduğunu vurgulamakta ve aynı karar içerisinde ve hatta aynı paragrafta sınırlarını çizdiği ve benimsediği asli-tali kurucu iktidar ayrımı anlayışı ile çelişkiye düşmektedir.²⁹ Asli kurucu iktidarın gerçek ve tek sahibi halk ise, herhangi bir hukuk boşluğunun ortaya çıkmasını beklemeksizin, halkın bu iktidarını kullanarak yeni bir anayasa yapmasının önünde hiçbir engel olamaz, olmamalıdır.

Anayasal düzeni, cebir ve şiddet kullanarak ilga edenlere, yeni anayasa yapma hakkı ve yetkisini layık görenlerin, milletin tercihleriyle mecliste yer alan ve milleti temsil etme göreviyle donatılan kişileri bu yetkiden mahrum bırakmaları her şeyden önce anayasanın ruhu ve demokrasinin evrensel ilkeleriyle bağdaşmaz. Darbeler, nitelikleri gereği kazananın her şeyi aldığı, kaybedenin ise her şeyi kaybettiği ve bu yönüyle de siyasal, sosyal ve ekonomik kırılmalara sebebiyet veren dönüm noktası niteliğindeki olaylardır. Gerçekten de başarılı olması durumunda darbe yönetimi, devlet yönetimine talip olmakta ve darbe lideri, cumhurbaşkanlığı makamıyla ödüllendirilmektedir. Ancak başarısız olduğunda, Türk Ceza Kanunu'nun anayasal düzeni ilga etme suçunun düzenlendiği maddeleri gereği, ağırlaştırılmış müebbet gibi oldukça ağır bir yaptırımla karşılaşmaktadır. Müeyyidenin caydırıcılığına rağmen, başarılı olması durumunda elde edilen kazanımlar, bu riskin alınabilir bir risk olarak görülmesine neden olmaktadır. Cumhuriyet tarihi, bu riski alanlarla doludur. Asli ve tali kurucu iktidar ayrımı yapanlar ve tali kurucu iktidarın yeni bir anayasa yapamayacağını iddia edenler, kasıtları bu olmasa da, anayasal düzeni ilga etmeyi amaçlayan girişimlere dolaylı şekilde teşvik sağlayarak, bu girişimlerin alınabilir bir risk olarak değerlendirilmesine zemin hazırlamaktadırlar.

Literatürde, milletin meclis eliyle yeni anayasa yapma girişimini, 1960 ve 1980 askeri müdahaleleriyle ve bu müdahaleler sonrasında yapılan anayasalar ile bir tutan ve hukukun ve demokrasinin sınırlarını zorlayan yaklaşımlar mevcuttur. Hatta, iddialarını bir adım daha ileri taşıyarak yeni

²⁸ Gözler, "Asli ve Tali," 56.

²⁹ *Anayasa Mahkemesi, 2008/116, 5.6.2008*
YÜHFD Cilt: XXII Sayı:1 (2025)

anayasa girişiminde bulunan meclisin, ilerde darbeciler gibi yargılanabileceklerini ifade etmektedirler.

...artık hukuken Türkiye’de bir ihtilal olduğunu ve TBMM'nin asli kurucu iktidarı eline geçirdiğini söyleyebiliriz. Böyle bir TBMM, 1924 Anayasasını ilga eden Millî Birlik Komitesi veya 1961 Anayasasını ilga eden Millî Güvenlik Konseyi ile aynı durumdadır. 1961 Anayasasını yürürlükten kaldıranlar yargılanmaya başlamışlar ise, bir gün 1982 Anayasasını ilga edenler de aynı şekilde yargılanabileceklerdir... Bugün yeni bir anayasa yapma sevdalılarını uyarmak istiyorum: Hukuku çiğnemenin 1982 Anayasasını ilga edemezsiniz. 1982 Anayasasını ilga etmeden de yeni bir anayasa yapamazsınız. Hukuku çiğnemek pahasına, her nasılsa, 1982 Anayasasını ilga ederseniz, "devrim" yapmış olursunuz ve bu nedenle de iktidardan gittikten sonra bir gün yargılanabilirsiniz...Şunu açıkça söyleyelim: 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 hükûmet darbeleri gibi bir hükûmet darbesi olmadıkça, Türkiye’de asli kurucu iktidarın ortaya çıkması mümkün değildir. Aslî kurucu iktidar ortaya çıkmadıkça da mevcut Anayasa ilga edilemez. Mevcut Anayasa ilga edilemez ise, yeni bir anayasa da yapılamaz... Bir ülkenin yeni bir anayasaya ihtiyaç duyup duymadığı sorunu, hukukî değil, siyasal ve sosyolojik bir sorundur.³⁰

Gözler’in, Türkiye’de darbe olmaksızın anayasa yapılamaz, yapılması durumunda da failerin yargılanmaları gerekir anlamına gelen ifadeleri ile Özbudun’un yeni bir anayasa yapılabilmesi için darbe ve savaş gibi hukuk boşluklarına ihtiyaç duyulmadığı ve millet egemenliği prensibi gereği toplumsal mutabakat ortaya çıkması durumunda anayasa yapılmasının önünde bir engel kalmadığı yönündeki iki uç fikrin varlığı, anayasanın kimler tarafından yapılabileceği gibi çok temel bir konu üzerinde dahi henüz fikir birliğine varılamadığını göstermesi açısından önemlidir.

Oldukça tartışmalı bu ifadelerin ardından Gözler’in, kendisiyle çelişmek pahasına, yeni bir anayasaya ihtiyaç olup olmadığına ilişkin sorunun “hukuki olmayıp siyasal ve sosyolojik bir sorun olduğunu” belirtmesi de oldukça manidardır. Yeni anayasa ihtiyacının, hukukun değil siyasetin ve sosyolojinin konusu olduğunu ifade etmek, böyle bir ihtiyaç olduğu yönünde siyasetin ve toplumun hemfikir olması durumunda bu anayasanın, siyasi elitler ve seçmen tarafından yapılabileceği sonucunu çıkarmayı gerektirir. Yeni anayasa meselesinin siyaset ve sosyoloji meselesi olduğu

³⁰ Gözler, “Asli ve Tali,” 59.

tespitini yaptıktan sonra, bu anayasayı yapma girişiminde bulunacak olan millet meclisini darbecilerle bir tutmak, meclis üyelerinin de ileride yargılanacaklarını iddia etmek anlaşılması güç bir argümantasyon yöntemidir.³¹

Ancak yazarın sormakta haklı olduğu ve cevaplanması çok da kolay olmayan soru şudur: Mevcut anayasa ilga edilmeden yeni anayasa nasıl yapılacak?³² Bu soruya cevap verirken mevcut anayasanın milletin iradesini yansıtmadığı, tepeden inmece bir yöntemle yapıldığı ve millete dayatıldığı gerçeğini unutmamak gerekir. Mevcut anayasa, milletin iradesinin bir tecellisi olsaydı, başka bir ifadeyle bu anayasa üzerinde meşruluk tartışması olmasaydı, bugün mevcut anayasanın yine millet iradesiyle ilga edilip yenisinin yapılabilmesi üzerinde bir tartışma yürütülmeyecekti. Dolayısıyla ortaya çıkan tablo şudur; millet iradesini yansıtan metin bile ilanihaye koruma hakkı talep edemezken, meşruluğu son derece tartışmalı bir metnin millet egemenliği ilkesi ile çatışması pahasına korunma çabası kabul edilemez. Anayasalara değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez maddeler koymak, gelecek nesillerin iradesine ipotek koymakla eşdeğerdir. Kendilerini gelecek kuşaklardan daha akıllı ve basiretli zannedenlerin, yine milleti koruma pahasına attıkları adımlar, doğrudan egemenliğin halka ait olduğu gerçeğini göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Bu “korumacı” yaklaşım ile gelecek nesillerin adına karar verme girişiminde bulunanların, niyetleri iyi dahi olsa, amaçlarına ulaşmaları pek de mümkün değildir.

Seçmen; demokrasi, cumhuriyetçilik, hukukun üstünlüğü gibi kurumlar ve değerler üzerinde dahi değişiklik talep edebilir. Ve bu talebi doğrultusunda atılan adımların ortaya çıkardığı sonuçlara da yine seçmen katlanmakla yükümlüdür. Demokrasi bir yönüyle, biraz da deneme yanılma yöntemidir. Demokrasiyi demokrasi yapan da budur. Ayrıca, demokrasiyi teknolojiden ayıran şey de tam olarak budur. Global çaptaki teknoloji devlerinin ürünlerini, bu ürünleri üretme kapasitesi olmayan toplumlar satın alabilirler. Bu nedenle bir teknoloji ürününü, zaman kaybı olmaksızın edinebilirler. Demokrasi ve demokrasinin üzerine inşa edildiği ilke ve prensipleri ise satın almak yahut hukuki transplantasyon yöntemiyle, bu ilke ve prensiplerin mücadelesini vermeksizin, sisteme entegre etmek pek kolay değildir. Japonya gibi bazı istisnaları olmakla birlikte, hukuki

³¹ Bu noktada ifade etmek gerekir ki Gözler’in bu tavrının, onun hukuka bakış açısıyla tutarlı olduğu iddia edilebilir. Ayrıntılı bilgi için, Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Metodolojisi*, (Bursa, Ekin Yayınevi 2. Baskı, 1999) isimli eserinde, anayasa hukukunun saf teorisinin anlatıldığı bölüme bakılabilir (s.17 vd)

³² Gözler, “Asli ve Tali,” 49.

transplantasyon yöntemi ile devşirilen sistemlerin çoğu başarısızlıkla sonuçlanmıştır.³³

Mevcut anayasanın herhangi bir normunun ihlal edilmesiyle, bu anayasanın ilga edilip yenisi ile değiştirilmesi arasında fark vardır. Demokrasi, anayasacılık -ve oksimoron görünümü veren bu ikisinin birleşimi: anayasal demokrasi- müesseselerinin tamamı millet egemenliği fikrine dayanır ve gücünü millet egemenliğinden alır. İki dünya savaşından da mağlubiyetle ayrılmış Almanya'da, Hitler gibi despotların ve hayalperestlerin yeniden türememesi amacıyla, iktidarın federe devletler arasında dağıtılması şeklinde bir çözüm üretilmiştir. Almanya'nın federal devlet anlayışı nasıl ki geçmişteki yıkımların ortaya çıkardığı tecrübelerin bir sonucudur, Türkiye Cumhuriyeti de Osmanlı bakiyesi olması ve Balkan savaşları ve dünya savaşında bağımsızlık hareketleri neticesinde toprak kaybı yaşaması nedeniyle, Almanya'nın aksine üniter devlet yapısını benimsemiş bir devlettir. Bu devletler, haklı olarak dünün korkuları üzerine sistemlerini inşa etmişlerdir. Ancak, bu korkuların ilanihaye devam edeceği ve şartların ve beklentilerin asla değişmeyeceği yanılığısı üzerine ve korumacı bir yaklaşımla anayasa yapımcıların inşa ettikleri sistemler de şartlar değiştikçe pekâlâ sorgulanabilir ve sorgulanmalıdır. Bu demek değildir ki bu korumacı normların mevcut olmaması durumunda toplumlar, bu bilinçten yoksun olarak sistemlerini tehlikeye atacak girişimlerde bulunacaklardır. Gelecek kuşakların iradesine ipotek konulmasından kastımız, tam da gelecek nesillere duyulan bu güvensizlik ve kendilerini onlardan daha basiretli addetme anlayışıdır.

Başta da belirttiğimiz gibi mevcut anayasa ilga edilmeden yenisi nasıl yapılacak sorusu, özellikle saf hukuk teorisi perspektifiyle yaklaşıldığında, yanıtlaması kolay bir soru değildir. Aynı şekilde, Türkiye'de darbe olmaksızın anayasa yapılamayacağını iddia edenlerin de yanıtlamakta zorlanacağı sorular mevcuttur. Örneğin, Fethullahçı Terör Örgütü'nün darbe girişiminin bir an için başarılı olduğu ve bu örgütün, ortaya çıkan hukuk boşluğundan istifade ederek yeni bir anayasa yaptığı ve bu anayasada değiştirilemez maddelere yer verdiği varsayımında, devam eden süreçte iktidara gelen hükümetlerin yeni bir anayasa yapamayacaklarını, ancak ve ancak değiştirilmesi terör örgütüne yasaklanmış maddelere dokunmamak kaydıyla mevcut anayasa üzerinde değişiklik yapabilecekleri fikrini

³³ Hukuki transplantasyon konusunda yazılmış kapsamlı bir çalışma için bknz. Alan Watson, *Legal Transplants: An Approach to Comparative Law*, Second Edition (The University of Georgia Press, 1993)

savunmak ne ölçüde demokrasi ve hukukun evrensel ilkeleriyle ve siyasal gerçeklerle bağdaşır? Bu örneğin ekstrem bir örnek olduğunu kabul etmekle birlikte ve yine Türk Silahlı Kuvvetleri ile bir terör örgütünü mukayese etme riskini aldığımızın bilincinde olarak, yine de bu minvaldeki marjinal örneklerin, teorinin gücünü ve kırılğanlığını test etmekte oldukça işlevsel olduğu kanaatindeyiz. Daha açık ifadeyle, uç örneklerle başvurmak, bir teorinin ya da argümanın sağlamlığını test etmekte oldukça etkili bir yöntemdir. Ayrıca, bir terör örgütünün, başarılı bir darbe sonrası yeni bir anayasa ortaya koyması olağanüstü bir durum gibi görünse de, Türkiye'nin politik konjonktürü, darbe ve darbe girişimi tecrübeleri dikkate alındığında, gerçekleşmesi olası bir senaryodur.³⁴ Burada sorulması ve cevap bulması gereken soru, doktrinde asli ve tali kurucu iktidar ayrımını kayıtsız şartsız benimseyenler ve darbecilerin iradesini milletin iradesinin üzerinde konumlandırılanlar, terör örgütü tarafından yapılan anayasanın başka bir darbe olmaksızın yenisi ile değiştirilemeyeceği fikrini nasıl meşrulaştıracaklardır?

Parlamento egemenliği söz konusu olduğunda şüphesiz akla gelen ilk örnek Birleşik Krallık'tır. Gerçekten de yüzyıllar süren mücadeleler neticesinde parlamento, kral karşısında gittikçe güçlenirken; kral, her bir kırılma noktasında parlamento karşısında gücünü kaybetmiştir. Ve bu güç savaşı, 21. yüzyıl itibariyle parlamentonun mutlak galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Birleşik Krallık'ta parlamentonun sahip olduğu gücü ifade etmek amacıyla, *sadece kadını erkek, erkeği ise kadın yapma hakkı müstesna olmak üzere, Birleşik Krallık parlamentosu her şeyi yapmaya muktedirdir* ifadesi kullanılır.³⁵ Ancak Brexit sürecinde görülmüştür ki, yerküre üzerindeki en kudretli egemen parlamento olarak gösterilen İngiliz parlamentosu dahi, milletin iradesi ve egemenliği söz konusu olduğunda bu iradeye kayıtsız kalamamakta ve bu iradeye rağmen adım atamamaktadır. Gerçekten de Brexit oylaması öncesi parlamentodaki tüm siyasi partiler, ülkelerinin Avrupa Birliği'nde kalma yönünde iradelerini ortaya koymuş, ancak seçmenin iradesi halkoylaması ile aksi yönde tecelli ettiğinde, bir başka deyişle halkın ve parlamentonun egemenliği çatıştığında, kazanan

³⁴ Ayrıca bu yapılanmanın terör örgütü olduğuna ilişkin kesinleşmiş yargı kararının 2017 yılında, yani darbe girişiminden bir yıl sonra verilmiş olması, durumu daha da karmaşık hale getirmektedir.

³⁵ İsviçreli siyaset teorisyeni Jean-Louis de Lolme'un İngiliz Anayasası üzerine yazdığı kitabında kullandığı bu ifade İngiliz Parlamentosunun egemenliğini anlatmak için kullanılan bir özlü söz haline gelmiştir. Jean Louis de Lolme, *The Constitution of England* (Baldwyn & Company, 1821).

halk egemenliği olmuştur. Üstelik Birleşik Krallık'ta, referandumların hükümeti bağlayıcı özelliği olmadığı açıkça belirtilmesine rağmen, Birleşik Krallık hükümeti, seçmenin iradesine saygı duyacaklarını açıkça ifade etmiştir.³⁶ Brexit süreci sonrası, Birleşik Krallık'ta parlamento egemenliğinin tartışmaya açık bir mesele olmadığı ancak bu egemenliğin yalnızca milletin iradesi ile sınırlandırılabilceği görüşü güç kazanmaya başlamış ve bu düşünce özellikle de anayasa referandumları özelinde bir çok tartışmanın da fitilini ateşlemiştir.

Birleşik Krallık örneği oldukça değerlidir çünkü egemenliğinden asla ödün vermeyen bir parlamento, halkın egemenliği söz konusu olduğunda geri adım atmayı bilmiş ve seçmenin *asıl*, seçilenin ise *vekil* olduğunun bilinciyle hareket edebilmiştir. Dolayısıyla, Birleşik Krallık örneği ile Türkiye'de tali kurucu iktidarın meclis aracılığıyla yeni bir anayasa yapamayacağını iddia eden fikirler mukayese edildiğinde ortaya ilginç bir tablo çıkmaktadır. Bir yanda halkın iradesini kendi iradesinin bile üzerinde tutabilmeyi başarmış bir parlamento, diğer yanda ise darbecilerin iradesini hem halkın, hem de halkın temsilcilerinin iradesinin üstünde gören bir anlayış söz konusudur. Bu anlayış literatürde de eleştirilmiş ve millet meclisinin anayasa yapma yetkisini haiz olup olmadığı konusunda oldukça değerli çalışmalar kaleme alınmıştır. Bu bağlamda, asli/tali kurucu iktidar ayrımının anlamını yitirdiği dolaylı olarak ifade edilmiştir. Örneğin, 1992 yılında Erdoğan Teziç başkanlığında toplanan anayasa hukukçularından oluşan bir anayasa kurulu, TÜSİAD adına hazırladıkları anayasa taslağında, anayasada değişiklik yapma yetkisine sahip olan bir erkin, aynı zamanda yeni bir anayasa yapma konusunda da yetkili olduğu hususunda kuşku bulunmadığını açıkça ifade etmiştir.

Bugünkü TBMM bir Kurucu Meclis sıfatıyla seçilmiş olmadığı halde, yeni bir anayasa yapmaya yetkili bir 'asli kurucu organ' yetkisi kullanabilir. Zaten bunun aksini düşünmek, anayasa yapıcılığı yetkisini yalnız kurucu meclislere, ya da ihtilâl sonrasının olağanüstü iktidarlarına tanımak olur ki, bu tarihsel gerçeklerle uzlaşmadığı gibi, şiddet yolunu önermek anlamına dahi gelir. Oysa pek çok ülkede yeni

³⁶ Ashley Cowburn, "Theresa May Clarifies Her Stance on Attempts to Remain Inside EU," *The Independent*, 11 Temmuz 2016, blm. News, <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/theresa-may-brexite-means-brexit-conservative-leadership-no-attempt-remain-inside-eu-leave-europe-second-referendum-a7130596.html>.

anayasalar, normal zamanlarda ve olağan yasama meclisleri tarafından hazırlanabilmiştir.³⁷

Türkiye Cumhuriyeti tarihi içerisinde anayasa yapım tecrübelerine bakıldığında, 1961 ve 1982 anayasalarının aksine, 1924 anayasası, kendisini kurucu olarak nitelendiren bir meclis tarafından yapılmıştır. Dolayısıyla, 1924 anayasası, aslında millet meclisinin hukuk boşluğu ortamına ihtiyaç duymaksızın aksiyon alıp yeni bir anayasa yapmasına ilişkin iyi bir örnek teşkil etmektedir. Kaboğlu ve Sales, 1924 anayasasının kurucu meclis tarafından yapıldığını kabul etmekle birlikte, dönemin siyasi konjonktürünün farklı olduğu gerekçesine dayanarak halihazırdaki meclisin yeni bir anayasa yapma yetkisine sahip olmadığını iddia etmektedirler.³⁸ Ne yazık ki, açıklanması ve gerekçelendirilmesi güç konuların akademideki karşılığı “konjonktür farklılığıdır.” Açıkça ifade etmek gerekir ki konjonktürel farklılık, kategorik olarak çifte standardı meşrulaştırmamalıdır. Ayrıca mezkûr yazarlar, konjonktürel farklılığın neden farklı sonuçlar doğurması gerektiğine yönelik tatmin edici bir argüman ileri sürmemektedirler.

Özbudun, bu yaklaşımların Türk demokrasi tecrübesi içerisinde vahameti artıran unsurlar içerdiğini ifade etmekte ve anayasanın değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez maddelerinin, demokratik şekilde seçilmiş bir kurucu meclis iradesi yerine askeri müdahaleyi gerçekleştiren birkaç generalin iradesi ile ortaya konulmuş ve “demokratik meşruluğu son derece tartışmalı bir halk oylaması” sonucunda onaylanmış metinler olduğunu ileri sürmektedir.³⁹ Ve iddialarını bir adım daha ileri taşıyarak, sadece demokratik yöntemlerden uzak şekilde hazırlanan anayasanın değil, çağdaş demokrasi standartları baz alınarak yapılan anayasaların da “gelecek kuşakları ebediyen bağlamaya hiçbir hukuki, siyasi ve ahlaki hakkının” olmadığını ifade etmektedir.⁴⁰ Gerçekten de, askeri müdahaleler ile iktidarı ele geçirenlerin kaleme aldı(ı)ğı demokratik meşruluğu son derece tartışmalı olan bir metin ile gelecek nesilleri bağlama çabası, iki üç asır önce ortaya atılan oldukça tartışmalı teorilerle literatürde destek bulmaktadır.

Askeri müdahaleler ile iktidarı ele geçirenlerin gerek yaptıkları metinlerin ve gerekse kendilerini garanti altına almak ve yargılanma riskini

³⁷ Serap Yazıcı, *Yeni Bir Anayasa Hazırlığı ve Türkiye: Seçkinlikten Toplum Sözleşmesine* (Şişli, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009), 46 vd.

³⁸ İbrahim Ö Kaboğlu ve Eric Sales, *Darbe ve Demokrasi Sarkacında Türk Anayasa Hukuku*, çev. İrem Berksoy (İstanbul: Legal Yayıncılık, 2018), 86.

³⁹ Özbudun, “Anayasa Yapımında,” 121-122.

⁴⁰ Özbudun, “Anayasa Yapımında,” 122.

bertaraf etmek amacıyla bu metinlere koydukları özel yahut geçici maddelerin bir anlamının olmadığını baştan bilmeleri gerekir. Bu maddeleri kendilerine kalkan yapanların, iktidarı kaybettiklerinde millete dayattıkları metnin meclis eliyle değiştirilebileceğinin bilincinde olmaları gerekir. Aynı şekilde, kendilerini koruma altına almak maksadıyla anayasaya ekledikleri maddelerin de iktidardan uzaklaştıktan sonra kendilerini koruyamayacaklarının farkında olmaları gerekir. Bu bilincin oluşması, darbe girişiminde bulunmayı tahayyül edenleri en azından bir kez daha düşünmeye sevk edecektir. Ancak bu bilincin oluşabilmesi için anayasa hukukunun bir *paradigma değişikliğine* ihtiyacı vardır. Ortaya konulması gereken bu yeni paradigma ile asli ve tali kurucu iktidar ayrımı kaldırılmalı ve anayasayı değiştirme ehliyetini haiz olan kuvvetin, aynı zamanda yeni bir anayasa yapmaya da ehil olduğunun kabulü gerekir.

Ancak, bu paradigma değişikliğine karşı çıkanlar endişelerinde tümüyle haksız değillerdir. Anayasa metnlerinin sahip oldukları önem ve tüm hukuk ve siyasal sistemi etkileme ve doğrudan şekillendirme gücü dikkate alındığında, bu metinler üzerinde çok sık değişikliğe gitmek, sistemin sürdürülebilirliğini ve hukuki devamlılığı sekteye uğratabilecek riskler ihtiva etmektedir. Ancak tam da bu noktada gerek anayasaların değişikliği gerekse yeni baştan yapılabilmesi için alelade kanunların aksine nitelikli çoğunluk şartı aranmaktadır ve aranmalıdır. Çalışmamızın, yeni anayasa fikrinin “çirkin” yönünü oluşturan “Katılımcı ve Müzakereci Demokrasi Teorisi Bağlamında Anayasa Yapımı Önündeki Engeller” başlıklı bölümünde, bu mesele kapsamlı olarak ele alınacaktır. Ancak bundan da önce, takip eden bölümde yeni anayasa fikrinin “kötü” tarafları irdelenecektir.

Ancak, yeni anayasa fikrinin “kötü” yanlarını ele aldığımız anayasal norm ve anayasal gerçeklik uyumsuzluğu başlıklı bölüme geçmeden de önce önemli bir hususa dikkat çekmekte fayda görüyoruz. Anayasanın meclis tarafından yapılabileceği argümanı savunulurken, bu düşünceye meşruluk sağlamak amacıyla mevcut anayasanın darbe ürünü olduğunun dile getirilmesi iki sebeple doğru bir yaklaşım değildir. Birincisi, mevcut anayasa, sistematik bütünlüğünü kaybettiği için yahut demokratik olmayan yapılış usulü nedeniyle pekâlâ eleştirilebilir. Ve yine bu özellikleri nedeniyle yeni bir anayasaya ihtiyaç duyulduğu da pekâlâ ileri sürülebilir. Ancak yapıldığı tarihten itibaren toplamda 19 kez kapsamlı değişikliğe uğramış ve yaklaşık dörtte üçü değişmiş bir metnin, halen darbe ürünü olduğunu iddia etmek artık pek gerçekçi bir yaklaşım değildir. İkinci ve daha önemli husus ise; mevcut anayasanın darbe ürünü olması nedeniyle

değiştirilmesi gerektiğine ilişkin argüman, darbe anayasasının meşru bir anayasa olmadığı ve bu nedenle bu anayasanın bağlayıcılığının da olmadığı ve yine dolayısıyla mevcut anayasaya uyma mecburiyetinin olmadığı yönünde bir yaklaşımı da beraberinde getirme riskini taşımaktadır.

Burada benimsenmesi gereken yaklaşım, milletin temsilcileri eliyle yeni bir anayasa yapmasının önünde bir engel bulunmamaktadır şeklinde olmalıdır. Yeni anayasa ihtiyacını bu şekilde gerekçelendirme ile mevcut anayasanın darbe ürünü olması nedeniyle yeni bir anayasaya ihtiyaç olduğu şeklindeki gerekçelendirme arasında pratik açıdan önemli bir fark bulunmaktadır. Bu fark belki netice (yeni bir anayasa metni ortaya çıkması) açısından mevcut olmasa da, mevcut anayasanın meşruluğu ve bağlayıcılığı üzerine gölge düşürme riski ihtiva etmesi bakımından önemlidir. Özetle, anayasayı ihlal etmek amacıyla fırsat kollayanlara, bu fırsat altın tepside sunulmamalıdır.

3) Kötü: Anayasal Norm- Anayasal Gerçeklik Uyuşmazlığı⁴¹

Eski bir Sovyet şakasında anlatıldığına göre, bir Sovyet vatandaşı restorana gider ve bir süre menüyü inceledikten sonra siparişini verir. Garson ürünün mevcut olmadığını söyler. Müşteri başka bir ürün sipariş etmek istediğinde aynı cevabı alır. Bu diyalog bir süre bu şekilde devam eder. Sipariş etmek istediği hiçbir ürünün restoranda bulunmadığını öğrenen müşteri, “ben bunun bir menü olduğunu zannediyordum, meğer siz bana anayasa getirmişsiniz” der.⁴² Gerçekten de bazı anayasalar, hak ve hürriyetleri garanti altına alma konusunda oldukça cömert olmalarına rağmen bunları vatandaşlarına gerçek anlamıyla sağlamakta oldukça cimridirler.

Voigt, anayasaların bir çoğunun vatandaşlarına dünyada cenneti vadederken, yalnızca çok azının bunu gerçekleştirebildiğine dikkat çekmektedir.⁴³ Voigt, anayasal metinler ile anayasal gerçeklik arasındaki ilişkiyi ele aldığı çalışmasında, bir ülkenin anayasasını inceleyerek o ülkedeki gerçeklik hakkında fikir sahibi olabilmenin ne ölçüde mümkün

⁴¹ Stefan Voigt, “Mind the Gap: Analyzing the Divergence Between Constitutional Text and Constitutional Reality,” *International Journal of Constitutional Law* Cilt 19, Sayı 5 (2021): 1778-1809.

⁴² Alberto Simpser ve Tom Ginsburg, “Introduction: Constitutions in Authoritarian Regimes,” içinde *Constitutions in Authoritarian Regimes*, editörler, Alberto Simpser ve Tom Ginsburg, *Comparative Constitutional Law and Policy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 1.

⁴³ Voigt, “Mind the Gap,” 2.

olduğunu sorgulamakta ve anayasal normlar ile anayasal gerçeklik arasındaki uyumsuzluğun bir ülkenin anayasasına bakarak o ülkedeki gerçekliği tespit etmekte yetersiz kaldığı sonucuna varmaktadır.⁴⁴ Gerçekten de anayasalar, çağdaş demokrasilerin üzerine inşa edildiği başta temel hak ve hürriyetlerin teminatı ve kuvvetler ayrılığı gibi ilke ve prensipleri kaleme alma konusunda oldukça cömerttirler. Kuzey Kore anayasası; ifade, toplantı, gösteri ve yürüyüş hürriyetini garanti altına alırken, İnsani Gelişim Endeksinde 182 ülke arasında son sırada yer alan Nijer anayasasına göre, tüm Nijer vatandaşlarının ücretsiz eğitim ve sağlık hakkına sahip olmaları oldukça ironiktir.⁴⁵

Yukarıda verilen örnekler derecesinde olmasa da, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda da Türkiye Cumhuriyeti devletinin demokratik, laik, sosyal ve hukuk devleti olarak tanımlanması, basının hür ve sansür edilemezliği, yargının bağımsız ve tarafsızlığı, tüm kişi ve kurumların yargı kararlarına uyma yükümlülüğü bu perspektifle değerlendirilebilir. Özetle, Anayasanın metni ile gerçekliği arasındaki uyumsuzluk, dünya anayasalarının sorunu olduğu gibi bizim de sorunumuzdur. Öyle ki bu tartışmalar 1982 anayasası öncesine dayanmaktadır. Özbudun'un ifadesiyle "82 anayasasına nazaran adeta zemzemle yıkanmış olan 61 anayasası"⁴⁶, devleti yönetilemez hale getirdiği yönünde eleştirilerin hedefinde yer almıştır. Öyle ki, Evren "O anayasa bize bol geldi; içinde oynamaya başladık"⁴⁷ diyerek 1961 anayasasının topluma birkaç beden büyük geldiğini dahi iddia etmiştir.⁴⁸

Anayasal norm ile gerçeklik arasındaki uyumsuzluğun iki farklı ama birbirleriyle ilintili yönü vardır. Bunlardan ilki, anayasal normların toplumun değerleriyle örtüşmemesidir. İkincisi ise, bu uyumsuzluğun fiili uyumsuzluğa dönüşmesidir. Bir başka deyişle, normun bilinçli olarak görmezden gelinmesi ve ihlal edilmesidir. Gerçeklik ile kastedilen toplumun sosyal, siyasal, ekonomik ve/veya dini inanca yönelik sahip olduğu

⁴⁴ Voigt, "Mind the Gap," 2.

⁴⁵ Zachary Elkins ve James Melton, "The Content of Authoritarian Constitutions," içinde *Constitutions. İçinde Authoritarian Regimes*, editörler, Alberto Simpser ve Tom Ginsburg, *Comparative Constitutional Law and Policy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013): 141-64.

⁴⁶ Hamit Emrah Beriş, "Prof. Dr. Ergun Özbudun'la Röportaj," *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı 58 (2010): 19.

⁴⁷ Burhan Kuzu, "Yeni Bir Anayasaya Doğru," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* Cilt 47, Sayı 03 (1992).

⁴⁸ Abbas Güçlü, "61 Anayasası Türkiye'ye Büyük Geldi," *Milliyet*, 26 Eylül 2007, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/abbas-guclu/61-anayasasi-turkiyeye-buyuk-geldi-215394>.

değerlerinin ve önceliklerinin, anayasa normu ile örtüşmemesi ve hatta bazı durumlarda anayasa metni ile çelişmesidir. Örneğin, Güney Afrika halkının yaklaşık yüzde 90'i eşcinselliğe sıcak bakmazken, Güney Afrika Anayasası vatandaşlarının cinsel tercihlerine ve yönelimlerine bakmaksızın eşitlik prensibini anayasal norm haline getirmiştir. Tam tersi örnekte, Hollanda nüfusunun yaklaşık yüzde 80'i eşcinsellikle alakalı herhangi bir problemi olmadığını dile getirirken, Hollanda Anayasası bu durumu anayasal norm haline getirme ihtiyacı duymamıştır. Fas Anayasası, grev hakkını en temel haklardan biri olarak düzenlerken, vatandaşların çok büyük bir kısmı bu hakka sıcak bakmadıklarını ve grev hakkını asla kullanmayacaklarını ifade etmektedir. Dominik Cumhuriyeti'nde halkın yaklaşık yüzde 90'i, çevrenin korunmasının en öncelikli meseleler arasında yer alması gerektiği ve bu uğurda yüksek vergi ödemeye razı olduklarını belirtmelerine rağmen, Dominik Anayasası çevre hassasiyeti konusunda bir düzenleme içermemektedir. Tam aksi bir örnekte, Litvanya Anayasasında sağlıklı çevre hakkı anayasal düzeyde garanti altına alınmış olmasına rağmen, Litvanya vatandaşlarının yaklaşık dörtte üçü, bu konuda vergi ödemeye gönüllü olmadıklarını belirtmektedir.⁴⁹

Versteeg, anayasada koruma altına alınan değerler ile toplumun değerleri uyumlu olduğu ölçüde, bu değerleri garanti altına alan normun ihlal edilmesi durumunda toplumun tepki gösterme ve anayasal norma sahip çıkma ihtimalinin artacağını iddia etmektedir.⁵⁰ Benzer şekilde, anayasal değerler ile toplum değerlerinin örtüşmediği durumda, anayasanın bağlayıcılığı zarar görecektir ve anayasal norm ihlal edildiğinde, toplumda bu ihlalin tepki görme ihtimali azalacak, hatta aksine bu ihlal toplum tarafından destek görecektir. Gösteri ve yürüyüş hakkını kullananların “anarşist” olarak nitelendirildiği toplumlarda, bu hakkın anayasada koruma altına alınması, gerçek hayatta da bu korunmanın sağlanacağını garanti etmemektedir. Ve yine benzer şekilde, dini hassasiyetleri yüksek olan bir toplumda, katı ve baskıcı laiklik anlayışının uygulanmaya çalışılması da, anayasal koruma altına alınan laiklik ilkesinin tartışılmasına ve varlığının dahi sorgulanmasına sebebiyet verecektir. Başörtüsü yasağı özelinde Türkiye’de yaklaşık son 30 yıldır yaşanan çatışma, bu çatışmanın sebep olduğu

⁴⁹ Şafak Evran Topuzkanamış, “Anayasalar Yoluyla Toplum Tasarımı ve İnşası: Anayasaların Gerçek Sahipleri ve Anayasacılık Süreçlerinde Birey,” *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Cilt 16, Özel Sayı (2014): 4999. Benzer örnekler için bkz. Mila Versteeg, “Unpopular Constitutionalism,” *Indiana Law Journal* Cilt 89, Sayı 3 (2014): 1133-90.

⁵⁰ Versteeg, “Unpopular Constitutionalism,” 1133-90.
YÜHFD Cilt: XXII Sayı:1 (2025)

kutuplaşma iklimi ve bunun da neticesinde laiklik ilkesinin, yapılacak olan yeni anayasada yer alıp almayacağına, yahut yer alacaksa ne şekilde düzenlenmesi gerektiğine ilişkin tartışmaların alevlenmesi, bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Ancak bu demek değildir ki önce toplum belli başlı değerleri edinmeli ve akabinde bu değerler anayasal norma dönüştürülmelidir. Amerikan Anayasası'nda tüm yurttaşların din, dil, ırk ve renk gözetilmeksizin eşit olduğunu açıkça belirten normun hayata geçirilmesi için Amerika, bir asrı aşkın bir süre beklemek zorunda kalmıştır. Normun kısa ve orta vadede uygulanabilir olmaması, onun ilanihaye toplumda karşılık bulmayacağı anlamına gelmemelidir. İdeal norm konulmalı ve bu ideale ulaşmak amacıyla gayret gösterilmelidir anlayışı da bu yönüyle kendi içerisinde tutarlıdır. Ancak bu yaklaşımın da bazı dezavantajlara sahip olduğunun bilincinde olmak gerekir. Şöyle ki, toplumun değerleriyle ve/veya öncelikleriyle örtüşmeyen ideal normun anayasa seviyesinde düzenlenmesi, bu norm ile gerçeklik arasındaki farkın açılmasına neden olabilir. Norm ile gerçeklik arasındaki uyumsuzluk ne kadar büyük olursa, anayasanın ihlal edilmesi de o ölçüde kolaylaşır. İhlal edilen metin de saygınlığını ve dolayısıyla meşruluğunu yitirir. Bu riski alıp almamak ise toplumun ve siyasi elitlerin ölçüp tartması gereken bir meseledir.

Mevcut iktidarın anayasal normlara saygı duyma ve onları uygulama noktasında ortaya koyduğu performans dikkate alındığında, yapılması planlanan anayasanın da benzer akıbetle karşılaşma ihtimali, yeni ve sivil anayasa fikrinin “kötü” yanına tekabül etmektedir. Bu aşamada, yeni anayasa fikrinin neden kötü bir fikir olduğunu ortaya koymak amacıyla, mevcut iktidarın anayasa ihlallerine, bir başka deyişle ve Erdoğan'ın tabiriyle, iktidarın “cemaziyülevveline” kısaca bakmak gerekir. Anayasanın, mahkemelerin bağımsızlığı başlıklı 138. Maddesinin son fıkrası, yasama ve yürütme organları ile idarenin, mahkeme kararlarına uyma zorunluluğunu ve bu organların mahkeme kararlarını hiçbir surette değiştiremeyeceğini ve yerine getirilmesini geciktiremeyeceğini düzenlemekte ve yargı bağımsızlığını ve mahkeme kararlarının herkes için bağlayıcılığını garanti altına almaktadır. Cumhurbaşkanı ve Ak Parti Genel Başkanı Erdoğan, Anayasa Mahkemesi'nin 2017 yılında birtakım sanıklar hakkında vermiş olduğu hak ihlali neticesinde, AYM'nin bu kararına saygı duymadığını ve bu karara uymayacağını dile getirmiştir.⁵¹ 2017 yılında yapılan anayasa

⁵¹ “T.C. Cumhurbaşkanlığı: ‘Anayasa Mahkemesi’nin Kararına Uymuyorum, Saygı da Duymuyorum,’” erişim 28 Temmuz 2023, *YUHFD Vol. XXII No.1 (2025)*

değişiklikleri öncesinde anayasa, Cumhurbaşkanı'nın tarafsızlığını öngörürken, Cumhurbaşkanı bir parti lideri gibi mitinglere katılmakta beis görmemiştir. Anayasa'da basın hür olduğu ve sansür edilemeyeceği garanti altına alınmışken, iktidarı eleştiren gazetecilerin hali ortadadır.

Anayasa'nın "toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı" başlıklı 34. maddesine göre "herkes önceden izin almadan silahsız ve saldırısız toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına sahiptir." Kamuoyunda Cumartesi Anneleri olarak bilinen gruba, emniyet güçlerinin uyguladığı orantısız kuvvet, Yüksek Mahkeme tarafından hak ihlali olarak değerlendirilmiştir.⁵² Ancak mahkeme kararına rağmen, kolluk kuvvetleri, kararı uygulamaya yanaşmamakta ve anayasal haklarını kullanan ve gözaltı sırasında kaybolan ya da işkence gören yakınları adına mücadele veren gruba yönelik orantısız kuvvet kullanmaya ve kötü muamelede bulunmaya devam etmektedir. Eklemek gerekir ki, anayasa ihlalleri olağanlaştıkça, bu ihlaller diğer kurumlara da sirayet etmektedir. AYM'nin ihlal olduğu gerekçesiyle tahliye kararı verdiği bir dosyada ilk derece mahkemesi, uymakla yükümlü olduğu yüksek mahkeme kararını görmezden gelmiş ve kararın gereğini yerine getirmemek üzere direnmeyi tercih etmiştir.⁵³ "Anayasayı bir kez delmekle bir şey olmaz" sözü Özal'a atfedilir.⁵⁴ Özal, gerçekten böyle bir beyanda bulunmuş mudur bilinmez ancak, belirtmek gerekir ki anayasalar bir yönüyle metallere benzerler. Yeterince eğip bükerseniz bir gün muhakkak kırılırlar. Kırılgan bir anayasa ise bağlayıcılık gücünü kaybettiği ölçüde saygınlığını ve meşruluğunu yitirir. Böyle bir durumda anayasalar, alelade kanunlar kadar bile saygı görmemekle kalmaz, aynı zamanda kronik sorunların da müsebbibi olarak gösterilir ve günah keçisi ilan edilirler.

Bu aşamada sorulması gereken sorular şunlardır. Mevcut 1982 anayasası, gerçekten de günah keçisi olmayı hak eden bir metin midir? Mevcut iktidar, mevcut anayasa kötü olduğu için mi anayasayı ihlal etmektedir? Anayasanın yargı kararlarının tüm kişi ve kurumları bağladığına ilişkin 138. Maddesi,

<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/39955/anayasa-mahkemesinin-kararina-uyumuyorum-saygi-da-duymuyorum.html>.

⁵² *Anayasa Mahkemesi*, 2020/7092, 29.3.2023

⁵³ Edanur Tanış, "Can Atalay Hâlâ Tahliye Edilmedi: İstanbul Barosu, AYM Kararını Uygulamayan Mahkeme Başkanını HSK'ya Şikâyet Etti," *Medyascope*, 02 Kasım 2023, <https://medyascope.tv/2023/11/02/can-atalay-hala-tahliye-edilmedi-istanbul-barosu-aym-kararini-uygulamayan-13-agir-ceza-mahkemesi-baskanini-hskya-sikayet-etti/>.

⁵⁴ Can Ataklı, "Aaahh Özal Aaah 'Anayasa Bir Kere Delinmekle Bir Şey Olmaz' Demeyecektin Yıllar Öncesinde," *Sözcü*, 13 Ocak 2019, <https://www.sozcu.com.tr/2019/yazarlar/can-atakli/aaahh-ozal-aaah-anayasa-bir-kere-delinmekle-bir-sey-olmaz-demeyecektin-yillari-oncesinde-3103972/>.

YÜHFD Cilt: XXII Sayı:1 (2025)

yeni ve sivil bir anayasada nasıl bir görünüme sahip olmalıdır ki/ olacaktır ki, mahkeme kararları herkes tarafından saygı görebilsin ve bağlayıcı olabilsin? Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkına ilişkin mevcut anayasa metni, hangi yönleriyle yetersizdir ki, anayasal haklarını kullanmak isteyen yurttaş, anayasal normun yetersizliği nedeniyle polis coplarının muhatabı olmaktadır? Yargı yetkisinin bağımsız ve tarafsız mahkemeler aracılığıyla kullanılabilmesini garanti altına alan Anayasa'nın 9. Maddesi, neyi yanlış ya da eksik düzenlemiştir ki, Türk yargısı, uluslararası bağımsız derecelendirme endekslerinde, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı kriterleri açısından Afrika kıtasındaki kabile devletleri ile mukayese edilir hale gelmiştir? Anayasal norm ile anayasal gerçeklik arasındaki farkın bu kadar açılmış olmasının müsebbibi, anayasanın kendisi midir? Yeni ve sivil bir anayasa, Türk demokrasisinin kronik sorunlarına çözüm üretebilecek midir? Başka bir ifadeyle, yeni anayasa her derde deva olabilecek midir?

Bu sorulara doğru yanıt verebilmek için iktidarın mevcut 1982 anayasası üzerinde yaptığı değişikliklere ne ölçüde uyup uymadığına bakılmalıdır. Bir başka ifadeyle, bu aşamada yapılması gereken, iktidarın kendi yaptığı anayasa değişiklikleri sonucunda ortaya çıkan metne sadık kalıp kalamadığını tespit etmektir. İktidarın, kötü olduğu gerekçesiyle değişiklik yaptığı anayasa normlarına, değişiklik sonrası saygı duyduğu ve bu normların gereğini yerine getirdiği senaryoda, gerçekten de ihlallerin müsebbibi olarak “darbe anayasası” gösterilebilir. Ancak durum gerçekten de böyle midir?

Kamuoyunda 367 krizi olarak bilinen ve Cumhurbaşkanlığı seçimine ilişkin ortaya çıkan anayasal kriz neticesinde AK Parti, 2007 yılında Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine yönelik anayasa değişikliğini halkoylamasına sunarak, Cumhurbaşkanının bir defaya mahsus yedi yıl süre ile seçilebileceğine ilişkin eski düzenlemenin yerine, Cumhurbaşkanına en fazla iki kez ve beşer yıllığına seçilebilme imkânı sunan anayasa değişikliğini seçmenin desteğiyle sistemimize dahil etmeyi başarmıştır. 2023 Cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimleri öncesi adaylığını açıklayan Erdoğan, yeniden aday olup olamayacağına ilişkin tartışmaların da fitilini ateşlemiştir. Cumhurbaşkanının adaylığını destekleyenler, 2017 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmiş olması nedeniyle “saatin sıfırlandığını” ve bu nedenle Erdoğan'ın bir kez daha aday olmasının önünde herhangi bir engel bulunmadığını iddia ederken, karşıt ve çoğunluktaki görüşe sahip anayasa hukukçuları, sistemin değişmiş olmasının Erdoğan'ın anayasada öngörülen iki dönem kotasını

doldurduğu gerçeğini değiştirmeyeceğini ifade etmişlerdir.⁵⁵ Gerçekten de mevcut anayasanın 116. Maddesine göre, Cumhurbaşkanının yeniden aday olabilmesinin tek yolu, ikinci dönem sona ermeden, meclisin erken seçim kararı almasıdır. Bu ihtimal gerçekleşmediğine göre, 2023 seçimleri için Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlığı adaylığını açıklaması, anayasanın açık ve amir normlarına aykırılık teşkil etmektedir. Bu sistem, darbeci generaller tarafından değil bizzat mevcut iktidar tarafından getirilen bir sistemdir. Dolayısıyla, mevcut iktidar 2007 yılında bizzat kendi yaptıkları anayasa değişikliği neticesinde ortaya çıkan sistemi görmezden gelmekte ve ihlal etmektedir.

Bir diğer örnek, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığına ilişkindir. Bilindiği üzere 2017 yılında seçmenin önüne konulan kapsamlı anayasa değişikliği paketi içerisinde, Anayasanın 9. Maddesinde yargının bağımsızlığını düzenleyen norma "tarafsızlık" ibaresi eklenmiştir. Ne yazık ki bu değişiklik, yargının performansına olumlu bir katkı sunmadığı gibi, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı konusunda Türk demokrasisi, değişiklik sonrası daha da geriye gitmiştir. Şöyle ki, Dünya Adalet Projesi verilerine göre, 2022 Hukukun Üstünlüğü Endeksi'nde Türkiye, 0,42 puanla 140 ülke arasından 116. sırada kendisine yer bulabilmiştir.⁵⁶ Türkiye, hukukun üstünlüğü bakımından Ruanda, Senegal ve Gana gibi ülkelerin çok gerisinde kalmıştır. Araştırma kapsamında, iktidarların hukuka ne ölçüde bağlı oldukları da mercek altına alınmıştır. Bu konuda tablo çok daha vahimdir. Türkiye, yönetenlerin kendilerini hukukla bağlı hissedip hissetmedikleri ve yargı kararlarını uygulayıp uygulamadıkları kriterine göre, 140 ülke arasından 135. sırada yer almaktadır.⁵⁷ Doğu Avrupa ve Asya ülkeleri kategorisinde değerlendirilen Türkiye, bulunduğu bölge içerisinde sonuncu sıradadır.⁵⁸

2022 tarihli bu raporda, Ceza Mahkemelerinde Adalet kriteri açısından Türkiye, 0,34 puanla 140 ülke arasından 106. sırada yer almaktadır.

⁵⁵ Cumhurbaşkanının 2023 seçimlerinde yeniden aday olamayacağına ilişkin görüşü savunanlar arasında Ergun Özbudun, Sabih Kanadoğlu, Levent Köker ve Metin Günday bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Can Uğur, "Prof. Dr. Ergun Özbudun, Erdoğan'ın Adaylığı Tartışmalarını Değerlendirdi: Madde Açık, Aday Olamaz!," *Cumhuriyet*, 28 Ocak 2023, <https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/prof-dr-ergun-ozbudun-erdoganin-adayligi-tartismalarini-degerlendirdi-madde-acik-aday-olamaz-2025871>.

⁵⁶ Deutsche Welle, "WJP: Türkiye'de Hukukun Üstünlüğü Geriliyor," 26 Ekim 2022, <https://www.dw.com/tr/wjp-t%C3%BCrkiyede-hukukun-%C3%BCst%C3%BCnl%C3%BC%C4%9F%C3%BC-geriliyor/a-63564239>.

⁵⁷ Deutsche Welle, "WJP: Türkiye'de,"

⁵⁸ Deutsche Welle, "WJP: Türkiye'de,"

Enteresan olan nokta ise yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı kriterleri baz alınarak yapılan bu sıralamada, yargının “tarafsız” olduğuna ilişkin ibare anayasamıza eklendiği yıl 0.40 puanla 74. sırada yer alan Türkiye, bu ibare eklendikten beş sene sonra Ceza Mahkemelerinde Adalet bölümünde gözle görülebilir bir düşüş yaşayarak, 0.34 puan ortalamasıyla 106. sıraya gerilemiştir.⁵⁹ Demek ki halihazırda mevcut olan anayasal norm ile anayasal gerçeklik uyumsuzluğu, bu süre içerisinde daha da belirgin hale gelmiştir. Özetle, iktidar tarafından, Cumhurbaşkanının en fazla iki dönem aday olabileceğine yönelik kuralın getirilmesi ve anayasal güvence altına alınan yargının tarafsızlığı ilkesi, anayasa metni olarak kalmış ve gerçek hayatta karşılık bulmayı başaramamıştır. Bu da sorunumuzun anayasa kaynaklı olmadığını, aksine anayasanın üstünlüğüne ve bağlayıcılığına ilişkin bir sorunun mevcudiyetini kanıtlamaktadır. Bu sorunun çözümü ise yeni bir anayasa yapmak değildir. Eğer çözüm, anayasa yapmak yahut mevcut anayasa üzerinde kapsamlı bir revizyona gitmek olsaydı, bundan önce yapılan değişikliklerin bu anlamda olumlu bir sonuç vermesi gerekirdi. Tam da bu nedenle, yeni anayasa fikrinin “kötü” tarafı ile karşı karşıyayız. Gerçekten de, yeni bir anayasa yapılmasının, anayasanın bağlayıcılık gücünü artıracığına yönelik herhangi bir veri hatta emare dahi ne yazık ki mevcut değildir.

Yeni anayasa fikrinin bir diğer “kötü” yanı, iktidarın demokratikleşme hedefinden günden güne uzaklaşmasıdır. Çünkü demokratikleşme hedefinden uzaklaşan bir iktidarın yapacağı yeni anayasanın da demokratik nitelikler barındırması pek olası değildir. Türk demokrasisi, ne yazık ki çağdaş demokrasi seviyesine hiçbir zaman ulaşamamıştır. Ancak Ak Parti iktidarı öncesi dönemde “sıfatlı demokrasi” olarak nitelendirilen ve bu yönüyle kusurlu dahi olsa demokrasi niteliği ağır basan bir demokrasiye bahsedilmektedir. Sahip olduğu hibrit özellikleri nedeniyle Türk demokrasisi, literatürde artık sıfatlı dahi olsa bir demokrasi olarak kabul görmemekte ve “yarışmacı otoriter rejim” olarak tanımlanmaktadır.⁶⁰

Levitsky ve Way tarafından ortaya atılan bu tür rejimlerde, girilen seçimler açısından yarışma gerçektir ancak adil değildir.⁶¹ Oyun alanı

⁵⁹ World Justice Project, “WJP Rule of Law Index in 2022,” erişim 19 Mart 2023, <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index>.

⁶⁰ Steven Levitsky ve Lucan A. Way, *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*, Problems of International Politics (Cambridge: Cambridge University Press, 2010); Berk Esen ve Şebnem Gümüşçü, “Rising Competitive Authoritarianism in Turkey,” *Third World Quarterly* Cilt 37, Sayı 9 (2016): 1581-1606.

⁶¹ Levitsky ve Way, *Competitive Authoritarianism*, 5.

iktidar lehine kurulmuştur. Medyaya, hukuka ve finans kaynaklarına erişim noktasında iktidar, muhalefete nazaran oldukça avantajlı konumdadır.⁶² Ancak, muhalefetin seçimleri kazanma ihtimalinin mevcut olması, bu rejimleri tam otoriter rejimlerden ayıran en önemli faktördür. Castenada, yarışmacı otoriter rejimleri futbol müsabakasına benzetmektedir.⁶³ Ancak bu müsabakada, iktidarın takımı tam kadro sahada iken, muhalefet eksik oyuncu kadrosuyla mücadele etmek zorundadır.⁶⁴ Hakem -Yüksek Seçim Kurulu- iktidardan yanadır. Ancak oyun alanının eşitsizliğine rağmen, bu müsabakanın/seçimin muhalefet tarafından kazanılma ihtimali mevcut olduğundan iktidar partisi, seçim akşamı tam otoriter rejimlerin aksine, “arkasına yaslanıp rahat bir şekilde seçim sonuçlarını takip etme lüksüne” sahip değildir.⁶⁵ Kısaca iktidar, sahip olduğu tüm avantajlarına rağmen, seçimi kazanabilmek için mücadele etmek ve “ter dökmek” zorundadırlar.⁶⁶

Türk demokrasisi, sıfatlı demokrasiler arasında yer alan delegasyoncu ve askeri vesayet demokrasisi kategorisinden yarışmacı otoriter rejim kategorisine geçiş yaparken, iktidarın anayasa değişikliklerinin de bu dönüşümde önemli bir rol oynadığı gerçeği yadsınamaz.⁶⁷ 2007, 2010 ve bilhassa 2017 anayasa değişiklikleri ile iktidar, yasama, yürütme ve yargı arasında dengeyi yürütme lehine bozmuştur. Voigt, kuvvetler ayrılığının garanti altına alındığı, iyi işleyen başkanlık sistemlerinde dahi, parlamenter sisteme nazaran anayasal normların ihlal edilme ihtimalinin daha yüksek olduğunu ifade etmektedir.⁶⁸ Benzer şekilde Svolic, yapılan araştırmalar neticesinde, “parlamenter rejimlere nazaran başkanlık sistemine sahip ülkelerin anayasayı ihlal etmeye daha fazla meyilli” olduklarını belirtmektedir.⁶⁹ Amerika Birleşik Devletleri tipi orijinal başkanlık sisteminin katı kuvvetler ayrılığına dayandığı ve tüm kuvvetlerin birbirlerini denetleme ve dengeleme fonksiyonlarını etkili bir şekilde yerine getirebildikleri göz önünde bulundurulduğunda, Svolic’in tezinin, orijinal

⁶² Levitsky ve Way, *Competitive Authoritarianism*, 10.

⁶³ Levitsky ve Way, *Competitive Authoritarianism*, 10.

⁶⁴ Levitsky ve Way, *Competitive Authoritarianism*, 11.

⁶⁵ Levitsky ve Way, *Competitive Authoritarianism*, 12.

⁶⁶ Levitsky ve Way, *Competitive Authoritarianism*, 12.

⁶⁷ Muhammet Derviş Mete, “Delegasyoncu Demokrasiden Yarışmacı Otoriterizme; Türk Demokrasisinin ‘Sıfatlı Demokrasiler’ ve ‘Sıfatlı Otoriter Rejimler’ Arasındaki Yeri,” *Ankara Barosu Dergisi* Cilt 80, Sayı 3 (2022): 103-39.

⁶⁸ Voigt, “Mind the Gap,” 34.

⁶⁹ Milan W. Svolic, “Which Democracies Will Last? Coups, Incumbent Takeovers, and the Dynamic of Democratic Consolidation,” *British Journal of Political Science* Cilt 45, Sayı 4 (2015): 715-38.

başkanlık sisteminden sapan ve sadece ismen ve görünürde başkanlık sistemi olarak adlandırılabilen sistemler için geçerli olduğu da iddia edilebilir. Bu nedenle, 2017 yılında geçiş yaptığımız Türk-Tipi Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile beraber, kuvvetler ayrılığı yerine bir nevi kuvvetler birliği sisteminin benimsendiği dikkate alındığında, anayasanın ihlalinin kolaylaştığı iddia edilebilir. Dolayısıyla anayasal norm ile gerçeklik arasındaki uyumsuzluğun daha da belirgin hale gelmesi, bu veriler ışığında şaşırtıcı olmamalıdır.

Yapılacak olan yeni anayasada, iktidarın bu çizgisini sürdürmemesi için hiçbir geçerli sebep yoktur. Mevcut yönetimin bugüne kadar sergilediği performans dikkate alındığında, geri dönüşü olmayacak şekilde başkanlık sisteminin perçinleştirilmesini teminat altına almak amacıyla yeni anayasa yapma çabaları ile, bu ve benzeri gizli ajandaların hedeflenebileceği ileri sürülebilir. Corrales, Latin Amerika ülkeleri özelinde yapmış olduğu ampirik çalışmalar neticesinde, devlet başkanının oy oranının yüzde 42’yi geçtiği durumlarda, anayasa değişiklikleri yahut yeni anayasa girişimleri ile, mevcut anayasada başkanın adaylığını belli bir dönem sayısı ile sınırlandıran normu değiştirme yahut doğrudan kaldırma eğiliminde olduklarını, ve bu amaçlarına ulaşmalarını engellemeye yönelik muhalefet tarafından gösterilen direncin çoğu zaman yetersiz kaldığı sonucuna varmaktadır.⁷⁰

Devlet başkanını kim durdurabilir? isimli bir başka çalışmasında Corrales, başkanın yüksek halk desteğine sahip olduğu durumlarda, başkan ile diğer kurumlar arasında bir güç asimetrisi oluşması nedeniyle, başkanın adaylığını sınırlandıran anayasa metinlerinin yeterli bir koruma sağlayamayacağını iddia etmektedir.⁷¹ Başkanın yeniden ve hatta süresiz bir şekilde adaylığının önünü açan anayasa değişiklikleri yahut yeni anayasa yapılması durumunda, asimetrik güç nedeniyle muhalefetin başkana direnme şansının olmadığını ve başkanın hedefine ulaşmasında, zannedilenin aksine ideolojik faktörlerin yahut meclis aritmetiğinin değil, doğrudan bu asimetrik gücün varlığının önemli bir rol oynadığını iddia etmektedir. Yazar, başkanın ancak “gücünü ve tarafsızlığını henüz kaybetmemiş”, bir başka ifadeyle, iktidar tarafından henüz ele geçirilmemiş

⁷⁰ Javier Corrales, *Fixing Democracy: How Power Asymmetries Help Explain Presidential Powers in New Constitutions, Evidence from Latin America* (New York: Oxford University Press, 2018), 192.

⁷¹ Javier Corrales, “Can Anyone Stop the President? Power Asymmetries and Term Limits in Latin America, 1984–2016,” *Latin American Politics and Society* Cilt 58, Sayı 2 (2016): 3-25.

yüksek mahkeme eliyle durdurulabileceğine işaret etmektedir.⁷² Ortaya çıkan güç asimetrisinden istifade eden popülist liderlerin, seçilmeden önce sözünü verdikleri sosyal ve ekonomik reformlara girişmeleri genellikle vaki değildir. Carrión, bu gerçeğe işaret ederken, popülist liderlerin daha ziyade politik reformlara giriştiklerini ve bu reformlar ile – çift kamaralı kongrenin ilga edilmesi, başkanın kararname çıkarma yetkilerinin artırılması, anayasalara başkanın yeniden seçilebilmesine yönelik garantör maddelerin eklenmesi ve seçim kanunlarının iktidar lehine değiştirilmesi gibi önlemler ile- gerek iktidarlarının ömrünü uzatmayı gerekse yürütmenin gücünü artırmayı amaçladıklarını dile getirmektedir.⁷³

Bu bölümde, özellikle Latin Amerika ülkeleri özelinde yapılan çalışmalara değinmemizin sebebi, Türkiye ile Latin Amerika ülkelerinin yarışmacı otoriter rejime dönüşmeleri sürecinde attıkları adımlar ve benimsedikleri yöntemler açısından birçok ortak noktalarının bulunmasıdır. Diamond, popülist otokratların demokrasiyi hedef alırken benzer yöntemlere başvurduğunu ifade etmekte ve otokratların bu yöntemleri, yazarın “Otokratların 12 Adımlık El Kitabı” adını verdiği bir program dahilinde kullandıklarını dile getirmektedir.⁷⁴ Yazara göre Chavez, Maduro, Orban ve Erdoğan gibi liderler, ilk olarak rakiplerinin halk nezdindeki itibarlarını sarsmakta ve onları vatansever olmamakla ve ihanetle suçlamaktadırlar. Devamında, yargı ve medyanın ele geçirilmesi bu liderler için olmazsa olmaz aşamadır. Ortaya konulan hedef/dava doğrultusunda mücadelesini yürüten iktidar sahibi için halk desteği oldukça önemlidir. Halkın desteğini almanın en önemli yolu, lidere koşulsuz itaat edecek ve lideri her koşulda destekleyecek sadık bir medya imparatorluğu yaratmaktır. Liderin hamlelerinin hukuk tarafından sekteye uğratılmaması da oldukça önemlidir. Bu nedenle lidere ve “davasına” ayak bağı olacak ve liderin hedefe ulaşmasına mâni olabilme potansiyeline sahip bağımsız bir yargı yerine, lidere sadık yargıçların mahkemelere atanmaları oldukça ehemmiyetlidir.⁷⁵

Bu hamlelerin yanı sıra, yine lidere sadık ve onun projelerini hayata geçirmesinde ona yardımcı olacak bir alternatif iş dünyasına ihtiyaç vardır.

⁷² Corrales, "Can Anyone," 21.

⁷³ Julio Carrión, “Democracy and Populism in the Andes: A Problematic Coexistence,” içinde *Latin American Democracy: Emerging Reality or Endangered Species?*, editörler, Richard L. Millett, Jennifer S. Holmes, ve Orlando J. Pérez (Routledge, 2015), 169.

⁷⁴ Larry Diamond, “When Does Populism Become a Threat to Democracy?” (FSI Conference on Global Populisms, Stanford University, 2017), 4.

⁷⁵ Diamond, "When Does," 4.

Diamond'a göre popülist lider, muhalefet partilerine destek veren iş adamlarına karşı hukuku uygularken, kamu ihalelerini kendi yarattığı alternatif sermaye sahipleri arasında paylaştırarak onları ödüllendirmeyi bilir.⁷⁶ Lider için kamu çalışanlarını hizaya getirmek zor değildir ancak kamu ile irtibatı olmayan ancak etki kapasiteleri yüksek sivil toplum örgütlerinin de itibarları zedelenmelidir. Bu nedenle özellikle kâr amacı gütmeyen hükümet dışı örgütler, yabancı güçlerle iş birliği yaptıkları gerekçesiyle hain ilan edilirler ve itibarsızlaştırılırlar.

Lider kendisine sadık bir medya, yargı ve iş dünyası yaratma aşamasını tamamladıktan sonra üniversiteleri de hizaya getirmelidir. İktidarı eleştiren akademiye alternatif olarak iktidar destekçisi akademisyenler desteklenir ve teşvik edilir. Aslında lider bir noktadan sonra çoğu zaman kendisini eleştirenlere yaptırım uygulamaya gerek bile duymaz. Tıpkı muhalif medya gibi akademi de otosansür yoluyla eleştirilerinin dozuna dikkat etmek zorunda kalır. Son olarak lider için belirlenen hedefe ulaşmanın en önemli yolu, seçimleri kazanmaya devam etmektir. Ülke yönetimi, bir avuç "çapulcuya" bırakılamayacak kadar değerlidir. Bu nedenle, seçimlerden sorumlu üst kurullara da, lidere sadık kişilerin atanmaları elzemdir.⁷⁷ Diamond, popülist ve otoriter liderlerin bu 12 adımı sürekli olarak tekrarladıklarını ve liderlerin bu adımları başarıyla tamamlamalarının, ülkelerini yarışmacı otoriter rejime dönüştürdükleri anlamına geldiğini ifade etmektedir.⁷⁸

Bu adımları "başarılı" bir şekilde hayata geçiren Chavez Venezuela'da, Morales Boliviya'da, Correa ise Ekvator'da yarışmacı otoriter rejimin temellerini atan liderler olarak tarihe geçmişlerdir. Ancak Diamond'ın ileri sürdüğü "otokratların 12 adımlık el kitabı", gerek Türkiye gerekse Latin Amerika ülkeleri açısından, iki önemli enstrümanı ıskalamaktadır: anayasa değişikliği ve referandumlar. Zikredilen Latin Amerika ülkelerinde, iktidara gelen mezkûr liderlerin tamamı, ilk iş olarak önce anayasa yapmakla görevli bir kurucu meclis oluşturmuşlardır. Yaptıkları bu anayasaları önce halkoylamasına sunmuşlar, halkın da desteğini alarak yürütmenin gücünü artırmışlar ve yaptıkları bu yeni anayasalar ile başkanın yeniden seçilebilmesini sınırlandıran yahut yasaklayan anayasa normlarını ya gevşetmişler yahut komple ortadan kaldırmışlardır. Dolayısıyla zikrettiğimiz

⁷⁶ Diamond, "When Does," 5.

⁷⁷ Diamond, "When Does," 4.

⁷⁸ Diamond, "When Does," 4.

Latin Amerika ülkelerinde yapılan yeni anayasalar, bu ülkelerin birer otoriter rejime dönüşmelerinde oldukça hayati rol oynamıştır.⁷⁹

Bu aşamada belirtmek gerekir ki, Türkiye ile Latin Amerika ülkeleri arasındaki en önemli fark, otoriterleşme yolunda atılan adımların sıralamasına ilişkindir. Latin Amerika ülkelerinin aksine AK Parti, 22 yıllık iktidarına rağmen yeni bir anayasa yapmayı başaramamıştır. Dolayısıyla, Latin Amerika ülkeleri önce anayasayı değiştirip ardından diğer adımları atarak ülkelerini, yarışmacı otoriter rejime dönüştürmüşken, Ak Parti iktidarı önce Diamond'ın ileri sürdüğü adımlar ile yarışmacı otoriter rejimi ihdas etmiş, son aşama olarak da yeni anayasa ile iktidarını taçlandırmayı hedeflemektedir. Gerek mevcut iktidarın özellikle üçüncü döneminden itibaren (2011-) ortaya koyduğu performans, gerekse Latin Amerika ülkeleri ile olan benzerlikleri dikkate alındığında, yapılacak olan yeni anayasanın, demokrasinin tabutuna çakılacak son çivi olma ihtimali ne yazık ki oldukça yüksektir. Landau'nun "suistimalci anayasacılık"⁸⁰ olarak tanımladığı bu şartlar altında önerilen yeni anayasa fikri, tam olarak bu yüzden "kötü" bir fikirdir. Dolayısıyla, Türkiye'de yeni anayasa vasıtasıyla, ülkenin demokrasi karnesinin iyileştirilmesinin amaçlandığı söylemlerine itibar etmek oldukça naif bir yaklaşım olur. Yeni anayasa ile iktidarın, gücünü daha da artırmayı ve kendisine ayak bağı olarak gördüğü kurumları ortadan kaldırmayı yahut bu kurumların yetkilerini önemli ölçüde azaltmayı amaçlaması şaşırtıcı olmayacaktır.

4) Çirkin: Katılımcı ve Müzakereci Demokrasi Teorisi Bağlamında Anayasa Yapımı Önündeki Engeller

Çalışmamızın bu son bölümünde, yeni ve sivil anayasa fikrinin zamanlama açısından problemlili olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktayız. Şöyle ki, 21. Yüzyılda temsili demokrasinin krizine işaret eden temel faktörlerin başında popülizm yer almaktadır. Gerçekten de bir önceki yüzyılın aksine çağımızda demokrasi, darbeciler ve darbecilerin tankları tarafından değil, başta seçimler olmak üzere demokrasinin meşru enstrümanlarını kullanarak iktidara gelen popülist liderler tarafından erozyona uğramaktadır. Vatansever-hain, kahraman-korkak, dost-düşman

⁷⁹ Latin Amerika'daki anayasa yapım sürecinin, kıtadaki ülkelerin otoriter rejime dönüşmelerindeki rolüne ilişkin kapsamlı çalışmalar için bkz. Allan R. Brewer-Carías, *Dismantling Democracy in Venezuela: The Chávez Authoritarian Experiment*, (Cambridge University Press, 2010).

⁸⁰ David Landau, "Abusive Constitutionalism," *U.C. Davis Law Review* Cilt 47, Sayı 1 (2013):189-260.

dikotomileri ile toplumu iki uç noktaya iten popülist liderler, kendi grubunu konsolide edebildiği ölçüde iktidarını sağlamlaştırmakta ve Huntington ve O'Donnell'in tabiriyle "demokrasinin yavaş ölümüne"⁸¹ sebep olmaktadır. Popülizm ile polarizasyon, birbirinden beslenen ve demokrasi açısından bertaraf edilmesi kolay olmayan iki büyük tehlikedir. Bu ikisinin hâkim olduğu bir politik iklimde toplumsal mutabakattan, uzlaşından, ortak paydada buluşabilmek amacıyla karşılıklı tavizlerden bahsetmek mümkün değildir. Ne yazık ki Türk toplumu, özellikle son birkaç yılda hiç olmadığı kadar kutuplaşmıştır. Böyle bir atmosferde ise çağdaş demokrasi standartlarında ve sosyal sözleşme niteliğinde bir anayasa yapmak mümkün görülmemektedir. Popülizmin ve bunun neticesinde atmosferi esir alan kutuplaş(tır)ma ikliminin hakim olduğu bir coğrafyada ve zamanda yapılacak olan anayasa, olsa olsa "fırsatçı anayasa" olabilir.⁸² Bu nedenle, popülizm ve kutuplaşma, yeni bir anayasa yapma fikrinin "çirkin" tarafını oluşturmaktadır.

Müzakereci ve katılımcı demokrasi ve anayasa yapma usulü önündeki bu iki spesifik engele -popülizm ve kutuplaşma- geçmeden önce, dillere pelesenk olmuş ancak tam olarak unsurlarına pek aşına olunmayan müzakereci, katılımcı ve toplumsal mutabakata dayalı demokrasi ve anayasa yapım usulüne kısaca değinmekte fayda görüyoruz. Müzakereci demokrasi teorisi, Habermas'ın çabalarıyla anayasa teorisinin vazgeçilmez parçalarından birisi haline gelmiştir.⁸³ Tierney, müzakereci demokrasiyi, alınan bir karardan etkilenenlerin bu kararın alınması aşamasına katılma ve ortaya çıkacak olan kararı şekillendirme hak ve fırsatının kendilerine sunulduğu demokrasi anlayışı olarak tanımlamaktadır.⁸⁴ Müzakereci demokrasi teorisinin amacı, karardan etkilenen yahut etkilenme ihtimali olan bireylerin ve tüm çıkar gruplarının, bu kararın alınmasında aktif rol oynayabilecekleri imkanların kendilerine sunulmasıdır. Teorinin başka bir yönü de karar alma sürecinin, katılımcılar arasında argümanların ve gerekçelerin değişik tokuşunu içermesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Karar

⁸¹Guillermo O'Donnell, "Democracy's Future: Do Economists Know Best?," *Journal of Democracy* Cilt 6, Sayı 1 (1995): 27.; Samuel P. Huntington, "Democracy for the Long Haul," *Journal of Democracy* Cilt 7, Sayı 2 (1996): 9.

⁸² Kim Lane Scheppele, "The Opportunism of Populists and the Defense of Constitutional Liberalism," *German Law Journal* Cilt 20, Sayı 3 (2019): 314-31.

⁸³Jürgen Habermas, *Between Facts and Norms (Studies in Contemporary German Social Thought): Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1998).

⁸⁴ Stephen Tierney, *Constitutional Referendums: The Theory and Practice of Republican Deliberation* (Oxford University Press, 2012), 46.

alma sürecinde, bu sürece katılan bireyler arasında müzakere yürütülmesi elzemdir. Habermas'a göre bireyler, müzakere boyunca, sahip oldukları "daha iyi argümanların onlara sağladığı güç" sayesinde birbirlerini ikna edebileceklerdir.⁸⁵ Karar alma sürecinde bireylerin daha güçlü olan argüman vesilesiyle ikna olmaları, şüphesiz müzakerenin bir diğer amacı olan kararın meşruluğuna hizmet edecektir. Müzakereci demokrasi teorisinin önde gelen savunucularından Gutmann ve Thompson'a göre iyi yürütülen müzakerelerin, ortaya çıkan kararın meşruluğunu artırdığı konusunda bir tereddüt bulunmamaktadır.⁸⁶

Müzakereci demokrasi konusu özelinde literatürde takip edilmesi güç sayıda ve nitelikte bir külliyat oluşmuştur. Ancak, görüş farklılıklarına rağmen bu teoriyi savunan ve eleştirenlerin hepsinin hemfikir olduğu husus şudur: müzakere şeffaf yürütüldüğü ölçüde ve katılımcıların sadece konuşmak yerine muhataplarını dinledikleri durumda ve daha da önemlisi, müzakere neticesinde başlangıçtaki düşünce ve pozisyonlarını değiştirme konusunda açık fikirli olabildikleri ölçüde, müzakereye katılanların tamamının rıza gösterebileceği bir karar üzerinde uzlaşa sağlanabilir.⁸⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere, müzakereci demokrasi teorisi, vatandaşlara çok ciddi ahlaki ve etik sorumluluklar yüklemekte ve yine onlardan "ahlaki taleplerde" bulunmaktadır.⁸⁸ Levy ve Kong'a göre, tüm vatandaşların diğer görüşlere açık olduğu, karşı tarafı yalnızca tartışmayı kazanmak için değil, gerçekten anlamak amacıyla dikkatle dinledikleri ve bu sayede onları doğru anladıkları bir senaryoda, müzakere süreci başarılı bir şekilde işleyecektir. Bu durumda, taraflar müzakereden edindikleri çıkarımlar sonucunda güçlü ve mantıklı argümanlara karşı direnmek yerine ikna olmaya daha yatkın olacak ve önceden sahip oldukları pozisyonları değiştirmeye istekli olacaklardır.⁸⁹

Ancak itiraf etmek gerekir ki, kulağa oldukça hoş ve ikna edici gelen bu teoriyi uygulamak oldukça güçtür. Bu teorisinin en katı destekçileri dahi, müzakerelerin zikredilen standartlar düzeyinde yürütülmesinin her toplumda

⁸⁵Jurgen Habermas, "Reconciliation Through the Public Use of Reason: Remarks on John Rawls's Political Liberalism," *The Journal of Philosophy* Cilt 92, Sayı 3 (1995): 124.

⁸⁶ Amy Gutmann ve Dennis Thompson, *Why Deliberative Democracy?*, STU-Student edition (Princeton University Press, 2004), 7.

⁸⁷ Tierney, *Constitutional Referendums*, 4.

⁸⁸ Ron Levy ve Hoi Kong, "Introduction: Fusion and Creation," içinde *The Cambridge Handbook of Deliberative Constitutionalism*, editörler, Graeme Orr vd. (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), 1.

⁸⁹ Levy ve Kong, "Introduction," 1.

ve en azından aynı derecede mümkün olmadığını itiraf etmektedirler. Toplumların sahip oldukları demokrasi standartları ve politik kültürleri, yürütülen müzakerelerin başarıya ulaşip ulaşmamasını etkileyen önemli unsurlardır. Son olarak, müzakereci demokrasi ile anayasal reformlar arasındaki ilişkiye bakıldığında, anayasa değişikliklerinin hem oldukça karmaşık meselelere hem de hayati öneme sahip konulara ilişkin olması, bilhassa anayasa değişiklikleri ya da yeni anayasa yapım süreçlerinde müzakerenin ayrı bir ehemmiyet kazanmasına neden olmaktadır. Levy, pragmatik açıdan meseleye yaklaşmakta ve anayasal meselelerin, “müzakereci olmayan tercihlerin belirsizliklerine bırakılamayacak kadar değerli” olduklarını ifade etmektedir.⁹⁰ Ancak ne yazık ki, Türkiye bağlamında müzakereci demokrasi teorisinin kulağa hoş gelen bu şartlarının sağlanmasını fevkalade güçleştirecek ve belki de imkansızlaştıracak iki büyük engel ile karşı karşıyayız; Popülizm ve siyasal ve toplumsal kutuplaşma.

4.1. Popülizm

Winston Churchill, “diğer denenen sistemleri hariç tutarsak, demokrasi en kötü yönetim biçimidir” tespitiyle, demokrasinin tüm sorunlarına rağmen denenmiş sistemler içerisinde en makul yönetim biçimi olduğunu iddia etmiştir.⁹¹ Temsili demokrasi taraftarlarına göre, ortalama bir vatandaşın, devlet yönetimine ilişkin karmaşık ve teknik detay bilgisi gerektiren kararların alınması sürecinde aktif rol alması mümkün ve gerçekçi değildir.⁹² Bu nedenle bu sorumluluğun, seçmenin çıkarları ve tercihleri doğrultusunda karmaşık kararları almaya ehil temsilcilere bırakılması elzendir. Schmitter ve Karl, bu görevi yerine getiren elitlerin olmadığı bir senaryoda, toplumların hayatta kalmalarının mümkün olmadığını dahi ileri sürmüşlerdir.⁹³ Bu nedenle, sorulması gereken soru, yönetime talip olan bu

⁹⁰ Ron Levy, “‘Deliberative Voting’: Realising Constitutional Referendum Democracy,” *Public Law*, Sayı 3 (2013): 560.

⁹¹ Peter Millett, “The Worst Form of Government | Foreign, Commonwealth & Development Office Blogs,” 05 Mart 2014, <https://blogs.fcdo.gov.uk/petermillett/2014/03/05/the-worst-form-of-government/>.

⁹² Jonathan Day, “Representative Democracy and Government: Definition & Future,” *Liberties.Eu*, 04 Mayıs 2021, <https://www.liberties.eu/en/stories/representative-democracy/43508>.

⁹³ Philippe C Schmitter ve Terry Lynn Karl, “What Democracy Is. . . and Is Not,” *Journal of Democracy* Cilt 2, Sayı 3 (1991): 80.

elitlere ihtiyaç olup olmadığı değil, onların nasıl seçileceği ve eylemleri nedeniyle nasıl sorumlu tutulabilecekleridir.⁹⁴

Zikredilen avantajlarına rağmen temsili demokrasi, kusurlardan arı değildir. Temsilciler, doğrudan seçmen tarafından yetkilendirildiklerinden, kanun yapma ve uygulama yetkilerini haizdirler.⁹⁵ Kendilerine yetkinin halk tarafından verildiğini ve kendilerinin vekil, seçmenin ise asıl olduğunu bazen unuttukları vakidir. Temsili demokrasinin sorunları bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Seçmenin, temsilcisine sadece bir vekil olduğunu hatırlatma mekanizmaları, çoğunlukla birkaç yılda bir yapılan seçimlerden ibarettir. Temsilcilerinden memnun olmayan seçmenin, temsil yetkisini sonlandırmak ve bu yetkiyi başka bir kişiye ya da gruba vermek için bir sonraki seçimi beklemesi gerekmektedir. Ne yazık ki, temsili demokrasinin krizleri bunlarla sınırlı değildir.

Literatürde temsili demokrasinin krizde olduğuna ilişkin bir konsensüs olmakla birlikte, bu krizin parametreleri üzerinde fikir birliği sağlanmış değildir.⁹⁶ Buna rağmen, temsili demokrasinin 21. yüzyılda karşılaştığı en önemli krizin popülizm olduğu konusunda da hemen hemen fikir birliğine varılmıştır. Bunun belki de en önemli nedeni, temsili demokrasiler, tecrübe ettikleri krizlere çözüm üretme noktasında acziyet gösterdiği ölçüde zayıflamakta, zayıfladıkları ölçüde seçmenin taleplerine cevap vermekte zorlanmakta ve seçmenin taleplerini cevapsız bıraktıkları kertede de alternatif popülist ve radikal yaklaşımların seçmen nazarında destek bulmasına sebep olmaktadır. Bunun doğal neticesi olarak, yapılan bir çalışmaya göre, ana akım partiler gittikçe küçülmekte, aşırı sağcı popülist partiler global ölçekte güç kazanmakta, kutuplaşma ve parçalanma seviyesi artmakta ve bu nedenle “yönetmek artık çok daha güç bir hale gelmektedir.”⁹⁷

Bu aşamaya kadar temsili demokrasinin, seçmenin taleplerine ve beklentilerine “yetersiz yanıt verme” problemlerine değindik. Ancak Alonso, Keane, ve Merkel temsili demokrasinin aynı anda iki farklı saldırı

⁹⁴ Schmitter ve Karl, “What Democracy Is,” 80.

⁹⁵ Day, “Representative Democracy,”

⁹⁶ Steven Levitsky ve Daniel Ziblatt, *How Democracies Die: What History Reveals About Our Future* (UK USA Canada Ireland Australia India New Zealand South Africa: Viking, 2018).; Boris Vormann ve Christian Lammert, *Democracy in Crisis: The Neoliberal Roots of Popular Unrest*, çev. Susan H. Gillespie, Translation edition (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2019).

⁹⁷ Manuel Funke, Moritz Schularick, ve Christoph Trebesch, “Going to Extremes: Politics After Financial Crises, 1870–2014,” *European Economic Review* Cilt 88, Sayı (2016): 227. *YÜHFD Cilt: XXII Sayı:1 (2025)*

altında olduğunu, klasik ve kronik “yetersiz yanıt verme” probleminin yanı sıra “aşırı yanıt verme” sorununun 21. yüzyılda çok daha ciddi ve üzerinde düşünülmesi gereken bir mesele olduğunu altını çizmektedir.⁹⁸ Yazarlara göre neo-popülist demokrasiler, nüfusun çoğunluğunun çıkarlarını aşırı derece temsil etme gayreti içerisindedir. Ancak bunu yaparken, temsili demokrasinin kurumlarını, bağımsız medyayı ve hukukun üstünlüğünü yok saymakta veya bunlar üzerinde baskı oluşturarak, seçmenin desteğini alabilme pahasına demokrasiyi rafa kaldırmayı göze almaktadırlar.⁹⁹

Dahrendorf, popülizmin basit bir konsept olduğunu, asıl kompleks olanın ise demokrasi olduğunu iddia etmektedir.¹⁰⁰ Demokrasinin oldukça karmaşık olduğu aşıkardır ancak yazarın popülizmin basit olduğuna yönelik görüşüne katılmak pek mümkün değildir. Nitekim Barr, popülizmin açıklanması belki de en zor kavramlardan biri olduğunu altını çizmektedir.¹⁰¹ Literatürde popülizmin tam olarak ne anlama geldiği konusunda bir görüş birliği yoksa da, popülizmin sahip olduğu birtakım özellikler üzerinde fikir birliği hakimdir. Örneğin, Müller’e göre popülizm, elit karşıtlığı ve çoğulculuk karşıtlığı gibi iki önemli faktörü bünyesinde barındıran politik bir dünya görüşüdür.¹⁰² Anti-elitizm, toplumu iki homojen ve karşıt gruba ayırma anlamına gelmektedir. Ahlaki açıdan saf ve temiz sıradan insanlar ile yozlaşmış ve kendi çıkarlarından başka hiçbir şeyi düşünmeyen elitler arasındaki ayrıma dayanır.¹⁰³ İlk grup; masum, erdemli ve çalışkan insanları simgelerken yozlaşmış elitler, ahlaki değerlerden yoksun ve bencil insanları temsil eder.¹⁰⁴ Elbette, bu yaklaşım oldukça problemlidir çünkü toplumu iki uç ve düşman gruba bölmek, bu gruplardan

⁹⁸ Sonia Alonso, John Keane, ve Wolfgang Merkel, “Editors’ Introduction: Rethinking The Future of Representative Democracy,” içinde *The Future of Representative Democracy*, editörler, John Keane, Sonia Alonso, ve Wolfgang Merkel (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 12.

⁹⁹ Alonso, Keane, ve Merkel, “Editors’ Introduction,” 12.

¹⁰⁰ Ralf Dahrendorf, “Acht Anmerkungen zum Populismus Transit,” *Europäische Revue* Cilt 25, Sayı 1 (2003): 156–63 cited in Jan-Werner Müller, *What Is Populism?* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016).

¹⁰¹ Robert R. Barr, “Populists, Outsiders and Anti-Establishment Politics,” *Party Politics* Cilt 15, Sayı 1 (2009): 29.

¹⁰² Müller, *What Is Populism?*, 19.

¹⁰³ Cas Mudde, “The Populist Zeitgeist,” *Government and Opposition* Cilt 39, Sayı 4 (2004): 543.

¹⁰⁴ Örneğin, Donald Trump’a göre, beyaz, Allah’tan korkan, çalışkan ve silah sahibi insanlar gerçek Amerikalılardır. Bkz. Jan-Werner Müller, “Populism and Constitutionalism,” içinde *The Oxford Handbook of Populism*, editörler, Cristóbal Rovira Kaltwasser vd., (Oxford University Press, 2017), 592.

birinin eşit vatandaşlık haklarını hak etmediği sonucuna götürebilir.¹⁰⁵ Bu da demokrasinin kapsayıcılık ilkesine aykırılık teşkil eder.

Anti-elitist olmasının yanı sıra popülizm doğası gereği çoğulculuk karşıtıdır. Popülistlere göre dünya, siyah ve beyazdan ibarettir ve griye ya da grinin farklı tonlarına tahammül söz konusu değildir. Bu ayırmda siyahı temsil edenler, siyaset arenasında meşru rakipler olarak görülmezler. Aksine bunlar sadece ihanet içerisinde olabilirler.¹⁰⁶ Bu nedenle, iyi ile kötünün bu savaşında ahlaken temiz ve pak olan vatandaşların tarafsız kalmaları mümkün değildir. Bu savaşta bitaraf olan bertaraf olur.¹⁰⁷ Popülist liderler, grup-içi ve grup-dışı aktörleri tanımlamak için *Manik* dünya görüşünü yansıtan -her şeyi iyi ve şeytani olarak gruplandıran düalist yaklaşım-ifadeler kullanmaktan çekinmezler.¹⁰⁸ Türkiye bağlamında bakmak gerekirse, toplumda değer görmeyi hak edenler; “15 Temmuz’da sokağa çıkan vatanseverler”¹⁰⁹, “dindar nesil”¹¹⁰ ve “sessiz çoğunluk” iken, “ayyaşlar ve alkolikler”¹¹¹, “Cehape zihniyeti”, “darbeciler”, “çürükler ve sürtükler”¹¹² grubun dışında olanlar ve kendi çıkarlarını bu ülkenin çıkarları üstünde tutan “hainlerdir.”

Ancak hakkını teslim etmek gerekir ki, bu geleneği başlatan Erdoğan değildir. “Sıkmabaşları”¹¹³, “göbeğini kaşıyan kılılıları”¹¹⁴, “bidon

¹⁰⁵ William A. Galston, “The Populist Challenge to Liberal Democracy,” *Journal of Democracy* Cilt 29, Sayı 2 (2018): 5-19.

¹⁰⁶ Bojan Bugarič, “Central Europe’s Descent into Autocracy: A Constitutional Analysis of Authoritarian Populism,” *International Journal of Constitutional Law* Cilt 17, Sayı 2 (2019): 598.

¹⁰⁷ “Erdoğan: Bitaraf Olan Bertaraf Olur,” *Milliyet*, 18 Ağustos 2010, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-bitaraf-olan-bertaraf-olur-1277904>.

¹⁰⁸ Orçun Selçuk, “Strong Presidents and Weak Institutions: Populism in Turkey, Venezuela and Ecuador,” *Southeast European and Black Sea Studies* Cilt 16, Sayı 4 (2016): 578.

¹⁰⁹ Selçuk Candansayar, “Türk Usulü Darbe: Sokağa Çıkanlar, Çıkmayanlar,” *Ayrıntı Dergi*, 15 Ekim 2016, <https://ayrintidergi.com.tr/turk-usulu-darbe-sokaga-cikanlar-cikmayanlar/>.

¹¹⁰ Rifat Yeniay, *Dindar Nesil Yetiştirme Projesi* (Gece Kitaplığı Yayınları, 2022).

¹¹¹ “Oran: Çapulcu, Ayyaş, Alkolik, Demek Yerine...,” *Cumhuriyet*, 06 Haziran 2013, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/oran-capulcu-ayyas-alkolik-demek-yerine-426212>.

¹¹² “Çürük, Sürtük, Sefil! İşte Erdoğan’ın Milyonlara Ettiği Hakaretlerin Tam Listesi,” *Cumhuriyet*, 05 Şubat 2023, <https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/curuk-surtuk-sefil-iste-erdoganin-milyonlara-ettiği-hakaretlerin-tam-listesi-2048274>.

¹¹³ Oktay Ekşi, “Sıkmabaşlar...,” *Hürriyet*, 09 Mayıs 1999, blm. oktay-eksi, <https://www.hurriyet.com.tr/oktay-eksi-sikmabaslar-39078375>.

¹¹⁴ Bekir Coşkun, “Göbeğini Kaşıyan Adam...,” *Hürriyet*, 03 Mayıs 2007, blm. bekir-coskun, <https://www.hurriyet.com.tr/gobegini-kasiyan-adam-6449176>.

kafalıları”¹¹⁵, mecliste “had bildirilmesi gereken kadınları”¹¹⁶, kısaca “ayakların baş olmasını”¹¹⁷ sindiremeyen bir ideolojik körlüğün, bugünkü popülist ve kutuplaştırıcı iktidarın 22 yıldır kesintisiz bir şekilde iktidar koltuğunda oturmasındaki payı, ayrıca ve detaylı bir şekilde incelenmeyi hak eden bir çalışmanın konusudur. Özetle, popülist ideoloji, çoğulcu bir toplumun varlığını reddetmekte ve toplumu bölerek ve parçalara ayırarak yönetmeyi tercih etmektedir. Seçmenin safları sıklaştırması, iktidarın gücünün pekişmesi anlamına geldiğine göre, başarıyı seçim kazanmaktan ibaret görenlerin perspektifi ile bakıldığında, bu yöntemin en azından bugüne kadar “başarı” getirdiği iddia edilebilir. Ancak Liddiard’ın da işaret ettiği üzere, bu seviyedeki bir kutuplaşmanın, “politik istikrarsızlık ve demokrasinin çöküşü ile son bulması kaçınılmazdır.”¹¹⁸

4.2. Kutuplaşma

Popülizmin doğası gereği dışlayıcı olduğunu ve bunun da kutuplaşmayı beraberinde getirdiğini önceki bölümde ifade etmiştik. Bu iki mesele, Türkiye’de mevcut konjonktürde katılımcı, müzakereci ve toplumsal mutabakata dayalı bir anayasa yapma ihtimalinin mümkün olup olmadığını tespit edebilmek için, ayrı ayrı değerlendirilmesi gereken ve bu yönüyle oldukça ehemmiyet arz eden konulardır. Bu bölümde, Türkiye’de kutuplaşma seviyesini tespit edebilmek amacıyla, KONDA’nın *Türkiye’de Kutuplaşma*¹¹⁹ ve BAYETAV’ın *Kutuplaşan Toplumda Bir Arada Yaşama Kapasitesi*¹²⁰ isimli çalışmalarından istifade edeceğiz. Kutuplaşma, “toplumun siyasi, ekonomik ve/veya kültürel alanlarda ortaya çıkan bir veya birkaç boyutun şekillendirdiği eksenlerin iki ucu arasında bölünme sürecine işaret eder.”¹²¹ Buradan, çok farklı etnik dini ve ideolojik kümelenmelerin mevcudiyeti kutuplaşma için yeterlidir sonucu çıkarılmamalıdır. Çünkü bu

¹¹⁵ Yılmaz Özdil, “Bidon Kafa...,” *Hürriyet*, 13 Ağustos 2007, blm. yilmaz-ozdil, <https://www.hurriyet.com.tr/bidon-kafa-7074842>.

¹¹⁶ Abdulkadir Selvi, “Devir Değişmiş Ama Kafa Değişmemiş,” *Hürriyet*, 21 Kasım 2019, blm. abdulcadir-selvi, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/abdulkadir-selvi/devir-degismis-ama-kafa-degismemis-41378793>.

¹¹⁷ Mehmet Türker, “Ayaklar Baş Oldu!..,” *Sözcü*, 27 Haziran 2013, <https://www.sozcu.com.tr/2013/yazarlar/mehmet-turker/ayaklar-bas-oldu-323324/>.

¹¹⁸ Patrick Liddiard, “Is Populism Really a Problem for Democracy,” *Wilson Center*, 2019.

¹¹⁹ KONDA, “Türkiye’de Kutuplaşma,” 2019, <https://konda.com.tr/rapor/13/turkiyede-kutuplasma?l=en>.

¹²⁰ Ferhat Kentel, “Türkiye’de Bir Arada Yaşarız Araştırması: Kutuplaşan Toplumda Bir Arada Yaşama Kapasitesi,” *İstanbul: Bayetav Yayınları*, 2022.

¹²¹ KONDA, “Türkiye’de Kutuplaşma,”

sonuç bizi, homojen olmayan tüm toplumlar kutuplaşmak zorundadır gibi yanlış bir çıkarıma götürür. Her toplum farklı derecelerde olsa da, çok farklı grupları ve kümelenmeleri bünyesinde barındırırlar. Kutuplaşma, bu grupların birbirlerine olan mesafesi ve bir arada yaşama(ma) arzusu ile alakalıdır. Bölünmüş/kutuplaşmış toplum ise, etnik, kültürel, dini değerler başta olmak üzere tüm ayrıştırıcı değerler ve kimlikler üzerinden çatışan toplumu ifade etmek için kullanılan bir kavramdır.¹²²

Global ölçekte kutuplaşmanın en belirgin olduğu yer siyaset alanıdır. Kutuplaşma ekseninde siyaset üreten elitler, halihazırda mevcut olan ayrımları kaşımakta ve tetiklemektedirler. Siyaset ve toplum düzeyinde karşımıza çıkan kutuplaşma, hem birbirinden beslenmekte hem de birbirini şekillendirmektedir. Siyasetin kutuplaştırıcı dili, toplum nazarında etkili olduğu ölçüde siyasi elitler tabanını sağlamlaştırmayı başarmış demektir. Ayrıca, kutuplaşmanın derecesi arttıkça, kutuplaşmaya sebebiyet veren değerler de çeşitlenmektedir. Ve çeşitlenen bu değerler/parametreler, elitler için kullanılmaya müsait değerli enstrümanlardır. Klasik kutuplaşma değerlerimiz olan Türk-Kürt, Alevi-Sünni, laik-muhafazakâr artık bize yetmemekte, bunlara; geziciler, 15 Temmuz'da sokağa çıkanlar/evde saklananlar/ATM den para çekenler gibi yeni kutuplaştırıcı unsurlar eklenmiştir.

Farklı kutuplara itilen gruplar, diğer grup üyelerini ötekileştirmekte beis görmemektedirler. Türkiye'de kamusal ve özel alanda etnik, ideolojik ve mezhepsel kutuplaşma üzerine yapılan bir çalışmada, araştırmacılar, Kürtlerin, AKP destekçilerinin, muhaliflerin, Alevilerin ve Sünnilerin birbirlerini nasıl ve neden "öteki" olarak gördüğünü ve bu ötekileştirmenin dozajının sosyal irtibatın zayıf olduğu ve tehdit algısının yüksek olduğu durumda arttığını ve bunun da genel anlamda kutuplaşmayı tetiklediğini ve kutuplaşma seviyesini artırdığını gözlemlemişlerdir.¹²³ Araştırmaya göre, Türkiye'de en fazla ötekileştirilenler; Kürtler, komünistler, kadınlar, göçmenler, gayrimüslim azınlıklar, Aleviler, Kemalistler, yabancılar ve homoseksüellerdir.¹²⁴ KONDA'nın verilerine göre, iktidar partisi seçmenleri, eşcinselleri kendilerine en uzak küme olarak görmektedir. Benzer şekilde, ateistlere, alkol kullananlara, HDP seçmenine, Gezi Parkı

¹²² Sevtap Yokuş, "Bölünmüş Toplumlarda Anayasa Yapımı: Güney Afrika Deneyimi," *Aurum Journal of Social Sciences* Cilt 7, Sayı 1 (2022): 14.

¹²³ Ayşe Betül Çelik, Rezarta Bilali, ve Yeshim Iqbal, "Patterns of 'Othering' in Turkey: A Study of Ethnic, Ideological, and Sectarian Polarisation," *South European Society and Politics* Cilt 22, Sayı 2 (2017): 217-38.

¹²⁴ Çelik, Bilali, ve Iqbal, "Patterns of 'Othering'," 218.
YÜHFD Cilt: XXII Sayı:1 (2025)

protestolarına katılanlara, CHP seçmenine, Alevilere Türkiye ortalaması ile mukayese edildiğinde çok daha mesafeli yaklaşmaktadırlar.¹²⁵

Diğer yandan, CHP ve HDP seçmenlerinin kendilerini asla birlikte konumlandırmak istemedikleri grup, AK Parti seçmenleridir. MHP seçmenleri ise yakınlık ve uzaklık tarifinde, Türkiye ortalamasını yansıtmaktadırlar. Bu grup en çok Türklere, Sünnilere ve 15 Temmuz'da sokağa çıkan vatandaşlara sempati beslerken; eşcinsellere, ateistlere, HDP ve CHP seçmenine, Alevilere ve Kürtlere Türkiye ortalamasından daha uzak hissetmektedirler. Diğer yandan araştırma bulguları dikkatli incelendiğinde, dışlananların ittifakı göze çarpmaktadır. Gezi Parkı protestolarına katılanlar, ateistler ve Aleviler birbirlerine yakın hisseden kümelerdir.¹²⁶ BAYETAV'ın, kutuplaşmanın her zaman mevcut olduğu ancak özellikle son dönemde kutuplaşmaya çözüm üretme noktasında, değerlerimizin de erozyona uğraması nedeniyle artık işlevselliğini yitirdiği ve bu değerlerin eskiye nazaran çözüm sunmakta güçlük çektiği ve iklimi yumuşatmada etkisiz kaldığı tespiti oldukça değerlidir.

Kuşkusuz, farklı düzeylerde çeşitlilik her zaman var oldu ve var olmaya devam ediyor. Ancak bu çeşitliliği bir arada tutan din, ulus, milliyetçilik, sekülerlik, demokrasi, sosyalizm gibi kapsayıcı formüller de çok yıpranmış durumda. Geçmişte var olan nispeten uyum ya da harmoni yaratan formüller de, toplum değiştikçe ciddi bir erozyon yaşıyorlar.¹²⁷

Kutuplaşma iklimini yumuşatma potansiyeli olan bu değerlerin de yıpranması ve erozyona uğraması, kutuplaşma sorununu içinden çıkılmaz bir hale dönüştürmüştür. Şöyle ki, kutuplaşmanın tarafları, erozyona uğrayan bu değerleri çözüm olarak karşı tarafa sunma gayreti içerisindedirler. Bu değerler “bazen Atatürk ilkeleri, bazen altı ok, bazen de İslami ve milli değerler olmaktadır.”¹²⁸ Kısır döngü tam da burada karşımıza çıkmaktadır. Tam olarak kutuplaşmaya sebebiyet veren değerlerin, kutuplaşmaya çözüm olarak sunulması, çözüm seçenekleri üzerinde de ayrıca fikir ayrılığına yol açmakta ve her grup/küme kendi değerlerini ilaç olarak sunma gayreti içerisine girmektedir.

Grupların kendi çözüm yollarına kutsallık atfettikleri durumda ise, mesele daha da karmaşık hale gelmektedir.¹²⁹ Grupların kutsallarının

¹²⁵ KONDA, “Türkiye’de Kutuplaşma,” 67.

¹²⁶ KONDA, “Türkiye’de Kutuplaşma,” 67-71.

¹²⁷ Kentel, “Türkiye’de,” 196.

¹²⁸ Kentel, “Türkiye’de,” 144.

¹²⁹ Kentel, “Türkiye’de,” 141-142.

değişkenlik ve çeşitlilik göstermesinde anormallik bulunmamakla birlikte, kutsallar üzerinde kutuplaşma derinleştikçe farklı grup üyeleri, birbirinin kutsalına hakaret etme şeklinde reaksiyon geliştirmektedirler. Dahası, bu incitici eylem yahut söylemler neticesinde, kutsalın “büyüklüğüne” göre yargının gerekli aksiyonu alması yahut almaması ayrı bir kutuplaşma sebebi ve konusu olarak tezahür etmektedir. Bir grubun kutsalına hakaret edilmesi, halkı kin ve düşmanlığa sevk etmeye yeterken, başka bir grubun kutsalı, yargının korumasından mahrum kalabilmektedir.

Türk toplumunda kutuplaşma o kadar derinleşmiştir ki, sadece gruplar arası çatışma değil aynı grup üyeleri arasında da tahammülsüzlük hakimdir. “Sadece aykırı fikirlere sahip bir Kürt’e ya da mülteci bir Suriyeli’ye karşı değil, insanların kendilerinden saydıklarına bile düşmanlaşmaları söz konusudur.”¹³⁰ Yapılan kamuoyu anketlerinde, *basit bir haber ile bizden saydığımız insanlara bile düşmanlaşılabiliyor* önermesine katılanların oranı, yüzde 80’in üzerindedir.¹³¹ Araştırmaya katılanların çok büyük bir çoğunluğu, halihazırda mevcut olan kutuplaşma seviyesinin “hiç olmadığı kadar yüksek” olduğunu iddia etmektedirler.¹³² Aynı grup içerisindeki üyelerin herhangi bir olay/haber karşısında grubun genelinin yaklaşımı ile örtüşmeyen bir reaksiyon göstermesi halinde gruptan afroz edilme tehlikesi yaşadığı gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, katılımcıların bu tespitine hak vermemek güç.

Araştırma sonuçlarının ortaya koyduğu dikkate değer bir diğer husus ise sosyal medyanın kutuplaştırıcı etkisinin düşünülenenden daha tehlikeli boyutlarda olmasıdır. Sosyal medya kullananların yüzde 67’si, sorunların müsebbibi olarak gördüğü gruplara karşı tahammülü olmadığını söylerken, bu oran sosyal medya kullanmayanlar arasında yüzde 56’ya kadar düşmektedir.¹³³ Sosyal medyanın kutuplaştırıcı konusunda tek zararlı yanı tahammül eşiğini düşürmesi değildir şüphesiz. Sosyal medyanın yapay kutuplaşma değerleri üretmesi, kutuplaşmayı derinleştiren faktörler arasında yer almaktadır. Şöyle ki, “bize ait değerler” üzerinde yeterince kutuplaş(tır)ılmıyormuşçasına, en azından şu an için bu ülkeye ait olmayan kutuplaştırıcı faktörlerin/değerlerin ihraç edilmeye çalışılması, toplumumuzun kutuplaşma bağımlısı olduğunu göstermektedir.

Örneğin Amerika Birleşik Devletleri’nde yaşanan siyahi/zenci tartışmalarına yahut Hollanda’daki cinsiyetsiz tuvaletler tartışmalarına dahil

¹³⁰ Kentel, “Türkiye’de,” 132.

¹³¹ Kentel, “Türkiye’de,” 132.

¹³² Kentel, “Türkiye’de,” 127-130.

¹³³ Kentel, “Türkiye’de,” 129.

olma ve bu konuda taraf tutma derecesinde bir görüşü savunma ve diğer görüş taraftarlarına hakaret etme derecesinde sosyal medyada gruplara ayrılma çabamız, gerçekten de kutuplaşma bağımlısı bir topluluğa dönüştüğümüzün göstergesidir. Türk toplumunun kutuplaşmasına sebebiyet veren fay hatlarını iyileştirmeyi başardığımız senaryoda, toplumumuza ait olmayan -en azından şimdilik- kutuplaştırıcı faktörlerin ihraç çabasını anlamlandırmak bir nebze mümkün olabilirdi. Ancak Cumhuriyet tarihi boyunca, çözme noktasında acziyet gösterdiğimiz meseleler ortadayken ve bu fay hatları üzerinde yeterince enerji harcarken, bu alternatif kutuplaşma enstrümanlarının ihraç çabasını anlamlandırmak mevcut şartlarda oldukça güç. Bu meseleler, ilk bakışta anayasa yapım süreci ile çok ilgili görünmese de, aslında tam da yeni ve sivil anayasanın böyle kutuplaşma bağımlısı haline gelmiş bir toplumda yapılma ihtimalini değerlendirebilmek adına, bu tartışmaların yeni anayasa fikri ile doğrudan ilgili olduğu kanaatindeyiz.

Türk toplumunda kutuplaşma derecesini ölçmek amacıyla yapılan araştırmaların ümit vadeden tarafları da mevcuttur. Örneğin, kutuplaşmaya sebep olan nefret söyleminin suç sayılıp sayılmaması gerektiğine yönelik sorulan soruya, katılanların yaklaşık üçte ikisi olumlu yanıt vermiştir. Daha ümit verici olan husus ise, bu oranın gençler arasında çok daha yüksek olmasıdır. Ankete katılan öğrencilerin yüzde 74'ü, nefret söyleminin müeyyideye tabi tutulması gerektiğini ifade etmektedirler.¹³⁴ Tek başına bu veri bile, apolitik oldukları gerekçesiyle eleştirilen genç kuşağın, siyasette ve tabi ki yeni anayasa yapım sürecinde aktif rol almaları gerektiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Kutuplaşma siyasetine daha temkinli yaklaşan yeni neslin sayıca çoğunlukta olacağı bir zaman diliminde yapılacak olan yeni anayasanın, kucaklayıcı ve katılımcı olması daha olasıdır. Tek başına bu sebeple bile, yeni anayasa için doğru bir zamanlama olmadığı sonucu çıkarılabilir. Yokuş'un da ifade ettiği üzere, bölünmüş toplumlarda gerçek anlamda bir mutabakat sağlanma ihtimalinin düşüklüğü nedeniyle ortaya çıkacak metin, hem süreç hem de sonuç açısından tatmin edici olmayacaktır.¹³⁵

Süreç açısından, katılıma ve müzakereye dayanmayan bir metin, tıpkı 1961 ve 1982 anayasa yapım aşamasında olduğu gibi tepeden inmece olacaktır. Tepeden inmece anlayışla topluma dayatılan anayasanın, toplumsal barışa hizmet etmesi ve uzun ömürlü olması da ihtimal dahilinde değildir. Nitekim, 2012 yılında TESEV tarafından yapılan *Anayasaya Dair*

¹³⁴ Kentel, "Türkiye'de," 136.

¹³⁵ Yokuş, "Bölünmüş Toplumlar," 13-27.

Tanım ve Beklentiler isimli araştırmada, toplumun kahir ekseriyetinin beklentisinin de bu yönde olduğu ortaya konulmuştur.¹³⁶ Seçmen, hem anayasa yapım sürecinde aktif rol alma talebinde bulunmakta, hem de bunun neticesinde ortaya çıkan metin ile, (i) hukukun üstünlüğünün teminat altına alınmasını, (ii) Cumhurbaşkanı da dahil olmak üzere tüm kişi ve kurumların yargı tarafından denetlenebilmesi ve yargı kararı ile bağlı olmasının öngörülmesini, (iii) bireylerin dini ve cinsel kimliklerine devletin müdahil olmamasının sağlanmasını, (iv) kamuda istihdam söz konusu olduğunda liyakatin esas alınmasını, (v) kuvvetler ayrılığı prensibinin benimsemesini ve meclisin, diğer kuvvetlere nazaran daha fazla güce ve yetkiye sahip olmasının garanti altına alınmasını ve son olarak (vi) Türkiye'nin imzaladığı uluslararası anlaşmalar ve evrensel ilkelerle uyum içinde olmasını, beklemektedir.¹³⁷ Çağdaş demokrasilerdeki anayasa yapılış usulü ve anayasanın içeriği ile büyük ölçüde örtüşen bu talep ve beklentilerin, kutuplaşma düzeyinin bugüne kıyasla çok daha düşük olduğu bir atmosferde ve dönemde (2012 yılında) ortaya çıktığı gerçeği dahi, mevcut politik ve sosyolojik konjonktürde neden yeni bir anayasa yapılmaması gerektiği yönündeki tezimizi kuvvetlendirmektedir.

Literatürde, alınan kararların meşruluğunu, bu kararların halkın çıkarlarına hizmet edip etmemesi ve karardan etkilenen tüm grupların sürece katılımıyla ilişkilendiren önemli görüşler bulunmaktadır. Örneğin, Scharpf'in meşruiyet anlayışı, iki temel kavram etrafında şekillenir: girdi (input) ve çıktı (output) meşruiyeti.¹³⁸ Girdi meşruiyeti, Scharpf'a göre "halk tarafından yönetim" anlamına gelir ve kararların geniş katılımlı süreçlerle halkın genel iradesini yansıtması gerektiğini vurgular. Bu yaklaşımda, çoğunluğun kararının herkesin çıkarlarının eşit biçimde dikkate alındığına dair bir güven ortamı oluşturması önemlidir. Bu da, azınlıkların yalnızca sonucu kabul etmek yerine çoğunluğun meşru bir yetkiyle hareket ettiğini kabul etmelerini sağlar. Bu tür bir girdi meşruiyeti, ortak bir kimlik, tarih, anayasa veya ulus kavramıyla desteklenen bir güven ve aidiyet duygusuna dayanır.¹³⁹

Çıktı meşruiyeti ise "halk için yönetim" anlayışını benimser ve halkın iradesi yerine kamu yararına odaklanır. Bu anlayış, toplumun ortak sorunlarının çözülmesi ve çıkarlarının korunmasını hedefler. Çıktı

¹³⁶ TESEV, "Anayasaya Dair,"

¹³⁷ TESEV, "Anayasaya Dair," 8-10.

¹³⁸ Fritz W. Scharpf, *Governing in Europe: Effective and Legitimate?* (Oxford: Oxford University Press, 1999), 7-10

¹³⁹ Scharpf, *Governing in Europe*, 8-10.

YÜHFD Cilt: XXII Sayı:1 (2025)

meşruiyetinde güçlü bir kimlik bağı veya yoğun bir dayanışma gerekmede de, kamu yararına hizmet etme koşulu önemlidir. Scharpf'e göre bu tür bir meşruiyet daha kırılıgandır çünkü temel dayanağı halkın ortak çıkarlarının gözetilmesidir.¹⁴⁰ Sonuç olarak, çıktı meşruiyeti için temel soru, izlenen politikaların kimin yararına olduğudur; kamu yararına hizmet eden bir çıktı, süreçten bağımsız olarak meşru kabul edilir.

Görüldüğü üzere alınan karara meşruluk sağlayan etkenler arasında ya doğrudan halkın dahil olduğu bir süreçten ya da halkın menfaatlerinin gözetildiği bir sonuçtan bahsedilmektedir. Dolayısıyla yeni anayasa yapımında halkın anayasa yapım sürecine dahil olması yahut süreçten bağımsız olarak ortaya çıkan metnin kamu yararına hizmet etmesi, ortaya çıkan metnin meşruluğunu sağlayacak unsurlardır. Ancak, bu bölümde ele aldığımız tüm bu kutuplaşma verileri ve değerlerinin ve bu değerler üzerinde yaşanan çatışmaların, uzlaşa ve müzakereyi temel alarak yapılacağı iddia edilen yeni anayasa yapım sürecinde karşılaşılabilecek temel sorunlar olduğu unutulmamalıdır.

Mevcut kutuplaşma iklimi, anayasada özellikle milliyetçilik, din, anadilde eğitim, laiklik gibi hassas konularda uzlaşa ve ortak paydada buluşmayı zorlaştıracak, diğer bir ifadeyle ortaya çıkan metnin yani “çıkıntının” meşruluğunu sağlamakta yetersiz kalacaktır. Başka bir ifadeyle, çağdaş demokrasi standartlarında bir anayasa yapıp, onu hayata geçirebilmek için hem demokrasi standartlarının hem de sosyal ve siyasal zeminin, bu amacı gerçekleştirmeye uygun olması gerekmektedir. Özellikle kutuplaşmanın derinleştiği zaman dilimlerinde, siyasal elitlerin kolaylıkla ağızlarından çıkan toplumsal mutabakat ve uzlaşa gibi kavramları hayata geçirmek hiç de kolay değildir. Dolayısıyla, popülist bir yönetim altında, kutuplaşmış bir toplumda ve yarışmacı otoriter rejim olarak adlandırılan bir rejim tarafından yapılacak olan anayasanın, çağdaş demokrasi standartlarını yakalaması pek olası değildir.

5) Sonuç

Bu çalışmamızda, gündemi uzun zamandır meşgul eden ve daha da meşgul edeceği aşikâr olan yeni anayasa fikrinin doğru bir fikir olup olmadığı sorusuna, ülkenin mevcut politik ve sosyolojik şartları çerçevesinde cevap bulmayı amaçladık. Anayasalar, kutsal metinler olmadıkları için değişen ve dönüşen şartlara uyarlanabilen metinlerdir. Ayrıca, bu metinler topyekûn yeni bir metin kaleme alma ihtiyacı doğması

¹⁴⁰ Scharpf, *Governing in Europe*, 10.

nedeniyle pekâlâ ilga edilebilirler. Anayasalar, her ne kadar normlar hiyerarşisinin en tepesinde yer alsalar da anayasaların bu hiyerarşik konumu, onları millet egemenliğinin üstünde bir noktaya yerleştirmez. Dolayısıyla, milletin egemenliğini tahakkuk ettirmekle görevli millet meclislerinin, yine milletin iradesi ve talebi doğrultusunda yeni bir sosyal sözleşme yapmasının önünde hiçbir engel yoktur ve olmamalıdır.

Milletin temsilcilerinin, yeni bir toplumsal sözleşme ortaya koyma girişimlerinin önünde engel olmaması ve her ne kadar bir öncelik meselesi olarak görülmesi de yeni bir anayasaya ihtiyaç duyulmasına ilişkin toplumda ve siyasi elitler düzeyinde oluşan uzlaş, yeni anayasa yapma fikrinin “iyi” taraflarını oluşturmaktadır. Hemen hemen tüm konularda görüş ayrılığı yaşayan bir toplumun, bu konuda fikir birliğine varmayı başarabilmiş olması, fırsat olarak görülmeli ve bu fırsat kaçırılmamalıdır. Ancak ne yazık ki tablo zannedildiği kadar parlak değildir. Türk siyasetinin, Ak Parti iktidarı dönemi ile sınırlı olmamak üzere ancak özellikle Ak Parti iktidarının son iki döneminde varlığını fazlasıyla hissettiren, “anayasal norm - anayasal gerçeklik uyumsuzluğu” sorunu, ve bu sorunun doğrudan yansıması olan Ak Parti iktidarının anayasal norm ihlalleri, yapılacak olan metnin (i) 2017 anayasa değişikliklerinde tecrübe edildiği üzere, erkler arasındaki dengeyi bozarak yürütmeyi daha fazla güçlendirecek bir şekilde bürünmesi, (ii) çağdaş demokrasi standartlarında bir metnin ezkaza ortaya çıkması ihtimalinde de, metin ile gerçeklik arası uyumsuzluğun daha da belirginleşerek uçurum seviyesine ulaşma ihtimali, yeni ve sivil anayasa yapma fikrinin “kötü” yanlarına tekabül etmektedir.

Müzakereci ve toplumsal mutabakata dayalı anayasa yapma ideali, ne yazık ki zikretmesi kolay ancak gerçekleştirilmesi oldukça meşakkatli bir yoldur. Tarafların birbirlerini anlamak üzere bir araya geldiği, yine birbirlerini sabırla dinledikleri, tartışmayı kazanmak ve kaybetmekten ibaret görmeyip sunulan güçlü argümanlar neticesinde başlangıçtaki pozisyonlarını değiştirebilecek kadar açık fikirli oldukları ve her şeyden önce anlamlı diyalog ve iletişim kanallarının açık tutulmasının teşvik edildiği bir iletişim ve karar alma mekanizması olan müzakereci demokrasi, ne yazık ki her toplumun sahip olmadığı bazı özel iklim koşulları gerektirmektedir. Buradan, bu iklim koşullarına asla sahip olmadığımız yahut olamayacağımız sonucu çıkarılmamalıdır. Ancak, popülizm ve onunla beraber gelen kutuplaşma sorununun bu iklime zarar verdiğini ve mevcut şartlarda en azından bu iki problem çözülene kadar yeni anayasa yapma fikrinin iyi bir fikir olmadığı sonucu çıkarılmalıdır.

Yeni ve sivil anayasa fikrinin “çirkin” yanlarını oluşturan bu iki temel problem -popülizm ve kutuplaşma- Türk toplumunu ve siyasetini kuşatmış durumdadır. Bu iki problemi birbirinden ayrı düşünmek pek mümkün değildir. Toplumda, iyi/kötü, kahraman/hain, biz/onlar dikotomilerini kullanarak dışlayıcı bir dil ekenlerin, bunun neticesinde kutuplaşma bağımlısı bir toplum biçmemeleri mümkün değildir. Kutuplaşmış toplumlarda ise uzlaş, mutabakat ve müzakereye dayanan bir anayasa ortaya konulması mümkün değildir. Usulün esası etkilememe ihtimali mevcut olmadığına göre, yapılacak olan anayasanın da dışlayıcı olmama ihtimali oldukça düşüktür. Toplumsal mutabakata varmayan, suistimalci ve fırsatçı anayasacılığın bizi götüreceği yer *anayasal devlet* değil, *anayasalı devlettir*.¹⁴¹ Anayasalı devletlerin, isimlerinden de anlaşılacağı üzere bir anayasası vardır. Ancak bu, onları anayasal devlet yapmaz.

Yeni anayasaya gerek olup olmadığı sorusuna cevap ararken, özellikle son 20 yılda yapılan anayasa değişikliklerine dönüp tekrar bakmak ve bu değişiklikler, *öncesinde bize ne vadetmişti, sonrasında ne verdi*, ve *bizden (demokrasimizden) ne götürdü* sorularını sormak, bundan sonra atılacak adımlara yeşil ışık yakılıp yakılmaması konusunda bizlere yol gösterici olacaktır. 1982 anayasasında oldukça kapsamlı revizyona sebep olan 2007, 2010 ve 2017 anayasa değişikliklerinin getirilerinin götürülerinden az olduğu kanaatinde olanların, yeni anayasaya en azından mevcut politik ve sosyolojik zeminde onay vermeleri pek rasyonel bir tercih olmasa gerektir.

Son olarak ifade etmek gerekir ki anayasalar her derde deva metinler değildir. Böyle bir misyonları da yoktur. Yapılması planlanan anayasanın hayata geçmesi durumunda, kuvvetle muhtemel yeni anayasanın sorunlarımızı çöz(e)mediği, ilk fark edeceğimiz gerçeklerden birisi olacaktır. Bu durum ise toplumda çok büyük bir hayal kırıklığı yaratma riskini taşımaktadır. Bu büyüklükteki bir hayal kırıklığı, anayasaya olan güvenin komple yitirilmesine sebebiyet verebilir. Saygınlığını, meşruluğunu ve toplumun güvenini yitiren bir anayasanın ihlal edilmesinin ise haber değeri yoktur. Mevcut 1982 anayasası, özellikle karar alıcı mercilerin eleştiri oklarına maruz kalarak, bugüne kadar bir nevi paratoner görevi ifa etmiştir. 40 yılı aşkın süredir, bu ülkenin ekonomik, sosyal, siyasal ve daha birçok sorununun müsebbibi olarak 1982 anayasası gösterilmiştir. Ancak bu ülkenin birçok sorunu hukuktan/anayasadan kaynaklanmadığı gibi, çözümü

¹⁴¹ Ömer Keskinsoy ve Semih Batur Kaya, “Hukuk Devletinin Kanun Devletine Anayasal Devletin Anayasalı Devlete Evrilmesi,” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Cilt 70, Sayı 3 (2021): 1147-1206.

de hukukta/anayasada değildir. Bu ülkenin, başta Kürt sorunu ve başörtüsü sorunu olmak üzere tecrübe etmek zorunda kaldığı problemlerin çoğu, siyasetin ve sosyolojinin sorunudur. Bu sorunların bir kısmı da yine siyaset ve sosyoloji ile çözülmüştür. Sorunun tek başına kaynağı olmayan hukukun/anayasanın, çözümün tek başına parçası olmasını beklemek ise, bu kurumlara ve metinlere yapılabilecek belki de en büyük haksızlıktır.

KAYNAKÇA

Anayasa Mahkemesi, 2008/116, 5.6.2008.

Anayasa Mahkemesi, 2020/7092, 29.3.2023.

Alonso, Sonia, John Keane, ve Wolfgang Merkel. “Editors’ introduction: Rethinking the future of representative democracy.” İçinde *The Future of Representative Democracy*, editörler, John Keane, Sonia Alonso, ve Wolfgang Merkel, 1-22. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Ataklı, Can. “Aaahh Özal Aaah ‘Anayasa Bir Kere Delinmekle Bir Şey Olmaz’ Demeyecektin Yıllar Öncesinde.” *Sözcü*, 13 Ocak 2019. <https://www.sozcu.com.tr/2019/yazarlar/can-atakli/aaahh-ozal-aaah-anayasa-bir-kere-delinmekle-bir-sey-olmaz-demeyecektin-yillar-oncesinde-3103972/>.

Banerjee, Subhabrata Bobby. “Corporate Social Responsibility: The Good, the Bad and the Ugly.” *Critical Sociology* Cilt 34, Sayı 1 (2008): 51-79.

Barr, Robert R. “Populists, Outsiders, and Anti-Establishment Politics.” *Party Politics* Cilt 15, Sayı 1 (2009): 29-48.

Beriş, Hamit Emrah. “Prof. Dr. Ergun Özbudun’la Röportaj.” *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı 58 (2010).

Bilir, Faruk. *Yeni Anayasa Yeni Mutabakat: Anayasanın Güncel Sorunları ve Çözüm Önerileri*. Sıhhiye, Ankara: Adalet Yayınevi, 2012.

Bugariç, Bojan. “Central Europe’s Descent into Autocracy: A Constitutional Analysis of Authoritarian Populism.” *International Journal of Constitutional Law* Cilt 17, Sayı 2 (2019): 597-616.

Can, Osman. *Kurucu İktidar*, (İstanbul Alfa Yayıncılık, 2013)

Can, Osman. “Anayasayı Değiştirme İktidarı ve Denetim Sorunu”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 62 Sayı 3 (2007): 101-139.

Candansayar, Selçuk. “Türk Usulü Darbe: Sokağa Çıkanlar, Çıkmayanlar.” *Ayrıntı Dergi*, 15 Ekim 2016. <https://ayrintidergi.com.tr/turk-usulu-darbe-sokaga-cikanlar-cikmayanlar/>.

Carrión, Julio. “Democracy and Populism in the Andes: A Problematic Coexistence.” İçinde *Latin American Democracy: Emerging Reality or YÜHFD* Cilt: XXII Sayı:1 (2025)

Endangered Species?, editörler, Richard L. Millett, Jennifer S. Holmes, ve Orlando J. Pérez. Routledge, 2015.

Corrales, Javier. “Can Anyone Stop the President? Power Asymmetries and Term Limits in Latin America, 1984–2016.” *Latin American Politics and Society* Cilt 58, Sayı 2 (2016): 3-25.

———. *Fixing Democracy: How Power Asymmetries Help Explain Presidential Powers in New Constitutions, Evidence from Latin America*. New York: Oxford University Press, 2018.

Coşkun, Bekir. “Göbeğini Kaşıyan Adam...” *Hürriyet*, 03 Mayıs 2007, blm. bekir-coskun. <https://www.hurriyet.com.tr/gobegini-kasiyan-adam-6449176>.

Cowburn, Ashley. “Theresa May Clarifies Her Stance on Attempts to Remain Inside EU.” *The Independent*, 11 Temmuz 2016, blm. News. <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/theresa-may-brexite-means-brexite-conservative-leadership-no-attempt-remain-inside-eu-leave-europe-second-referendum-a7130596.html>.

Cumhuriyet. “Çürük, Sürtük, Sefil! İşte Erdoğan’ın Milyonlara Ettiği Hakaretlerin Tam Listesi.” 05 Şubat 2023. <https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/curuk-surtuk-sefil-iste-erdoganin-milyonlara-ettigi-hakaretlerin-tam-listesi-2048274>.

Cumhuriyet. “Oran: Çapulcu, Ayyaş, Alkolik, Demek Yerine...” 06 Haziran 2013. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/oran-capulcu-ayyas-alkolik-demek-yerine-426212>.

Çelik, Ayşe Betül, Rezarta Bilali, ve Yeshim Iqbal. “Patterns of ‘Othering’ in Turkey: A Study of Ethnic, Ideological, and Sectarian Polarisation.” *South European Society and Politics* Cilt 22, Sayı 2 (2017): 217-38.

Day, Jonathan. “Representative Democracy and Government: Definition & Future.” *Liberties.Eu*, 04 Mayıs 2021. <https://www.liberties.eu/en/stories/representative-democracy/43508>.

Deutsche Welle. “WJP: Türkiye’de Hukukun Üstünlüğü Geriliyor.” 26 Ekim 2022. <https://www.dw.com/tr/wjp-t%C3%BCrkiyede-hukukun-%C3%BCst%C3%BCnl%C3%BC%C4%9F%C3%BC-geriliyor/a-63564239>.

Diamond, Larry. “When Does Populism Become a Threat to Democracy?” (FSI Conference on Global Populisms, Stanford University), 2017.

Ekşi, Oktay. “Sıkmabaşlar...” *Hürriyet*, 09 Mayıs 1999, blm. oktay-eksi. <https://www.hurriyet.com.tr/oktay-eksi-sikmabaslar-39078375>.

Elkins, Zachary, ve James Melton. "The Content of Authoritarian Constitutions." İçinde *Constitutions in Authoritarian Regimes*, edit6rler, Alberto Simpser ve Tom Ginsburg, 141-64. Comparative Constitutional Law and Policy. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

Eroğul, Cem. *Anayasayı Değiştirme Sorunu* (Ankara: AÜSBF Yay, 1974)

Esen, Berk, ve şebnem Gümüřü. "Rising Competitive Authoritarianism İn Turkey." *Third World Quarterly* Cilt 37, Sayı 9 (2016): 1581-1606.

Funke, Manuel, Moritz Schularick, ve Christoph Trebesch. "Going to Extremes: Politics After Financial Crises, 1870–2014." *European Economic Review* Cilt 88, Sayı (2016): 227-60.

Galston, William A. "The Populist Challenge To Liberal Democracy." *Journal of Democracy* Cilt 29, Sayı 2 (2018): 5-19.

Ginsburg, Tom, Zachary Elkins, ve James Melton. "The Lifespan of Written Constitutions." *UC Berkeley: Berkeley Program in Law and Economics*, 11 Ocak 2008. <https://escholarship.org/uc/item/6jw9d0mf>.

Gözler, Kemal. *Anayasa Hukukunun Metodolojisi*, (Bursa, Ekin Yayınevi 2. Baskı, 1999)

Gözler, Kemal. "Asli ve Tali Kurucu İktidar Ayrımı: TBMM Yeni Bir Anayasa Yapabilir mi?." içinde *Demokratik Anayasa: Görüşler ve Öneriler* edit6rler, Ece Göztepe ve Aykut Çelebi , 2012, 45-61.

Gutmann, Amy, ve Dennis Thompson. *Why Deliberative Democracy?* STU-Student edition. Princeton University Press, 2004.

Güçlü, Abbas. "61 Anayasası Türkiye'ye büyük geldi." *Milliyet*, 26 Eylül 2007. <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/abbas-guclu/61-anayasasi-turkiyeye-buyuk-geldi-215394>.

Gülener, Serdar. "Anayasa Yapımında Yeni Bir Paradigma: Kapsayıcı, Katılımcı Uzlaşmacı Anayasa Yapım Süreçleri ve Çeşitli Örnekler." *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Cilt 15, Sayı 3 (2011): 199-224.

Habermas, Jürgen. "Reconciliation Through the Public Use of Reason: Remarks on John Rawls's Political Liberalism." *The Journal of Philosophy* Cilt 92, Sayı 3 (1995): 109-31.

Habermas, Jürgen. *Between Facts and Norms (Studies in Contemporary German Social Thought): Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1998.

Halk TV. "Erdoğan'dan Yeni Anayasa Çağrısı: Anayasa Yamalı Bohçaya Döndü!" 01 Ekim 2023. <https://halktv.com.tr/siyaset/erdogandan-yeni-anayasa-cagrиси-anayasa-yamali-bohcaya-dondu-773354h>.

Huntington, Samuel P. “Democracy for the Long Haul.” *Journal of Democracy* Cilt 7, Sayı 2 (1996): 3.

Hürriyet. “Anayasa değil ‘AMA-YASA’.” 26 Eylül 2000, blm. gundem. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/anayasa-degil-ama-yasa-39184566>.

Il buono, il brutto, il cattivo. Adventure, Western. Produzioni Europee Associate (PEA), Arturo González Producciones Cinematográficas, Constantin Film, 1969.

Kaboğlu, İbrahim Ö, ve Eric Sales. *Darbe ve Demokrasi Sarkacında Türk Anayasa Hukuku*. Çeviren İrem Berksoy. İstanbul: Legal Yayıncılık, 2018.

Kentel, Ferhat. “Türkiye’de Bir Arada Yaşarız Araştırması: Kutuplaşan Toplumda Bir Arada Yaşama Kapasitesi.” *İstanbul: Bayetav Yayınları*, 2022.

Keskinsoy, Ömer, ve Semih Batur Kaya. “Hukuk Devletinin Kanun Devletine Anayasal Devletin Anayasalı Devlete Evrilmesi.” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Cilt 70, Sayı 3 (2021): 1147-1206.

KONDA. “Türkiye’de Kutuplaşma.” 2019. <https://konda.com.tr/rapor/13/turkiyede-kutuplasma?l=en>.

Kuzu, Burhan. “Yeni Bir Anayasaya Doğru.” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* Cilt 47, Sayı 03 (1992).

Levinson, Sanford, *Responding to Imperfection-The Theory and Practice of Constitutional Amendment*. Princeton, N.J: Princeton University Press, 1995.

Levitsky, Steven, ve Lucan A. Way. *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*. Problems of International Politics. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Levitsky, Steven, ve Daniel Ziblatt. *How Democracies Die: What History Reveals About Our Future*. UK USA Canada Ireland Australia India New Zealand South Africa: Viking, 2018.

Levy, Ron. “‘Deliberative Voting’: Realising Constitutional Referendum Democracy.” *Public Law* 2013 (2013): 555-74.

Levy, Ron, ve Hoi Kong. “Introduction: Fusion and Creation.” İçinde *The Cambridge Handbook of Deliberative Constitutionalism*, editörler, Graeme Orr, Hoi Kong, Jeff King, ve Ron Levy, 1-14. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

Liddiard, Patrick. “Is Populism Really a Problem for Democracy.” *Wilson Center*, 2019.

Lolme, Jean Louis de. *The Constitution of England*. Baldwin & Company, 1821.

Melike Aktaş, ‘ASAL Araştırma: Türkiye’nin En Büyük Sorunu Ekonomi’ (27.07.2024) <https://abcgazetesi.com/asal-arastirma-turkiyenin-en-buyuk-sorunu-ekonomi-758448>

Mete, Muhammet Derviş. “Delegasyoncu Demokrasiden Yarışmacı Otoriterizme; Türk Demokrasisinin ‘Sıfatlı Demokrasiler’ ve ‘Sıfatlı Otoriter Rejimler’ Arasındaki Yeri.” *Ankara Barosu Dergisi* Cilt 80, Sayı 3 (2022): 103-39.

Millett, Peter. “The Worst Form of Government | Foreign, Commonwealth & Development Office Blogs,” 05 Mart 2014. <https://blogs.fcdo.gov.uk/petermillett/2014/03/05/the-worst-form-of-government/>.

Milliyet. “Erdoğan: Bitaraf Olan Bertaraf Olur.” 18 Ağustos 2010. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-bitaraf-olan-bertaraf-olur-1277904>.

Mudde, Cas. “The populist zeitgeist.” *Government and Opposition* Cilt 39, Sayı4 (2004): 541-63.

Mufson, Steven. “Obama: If I Were Able to Run Again, I Could Win.” *Washington Post*, 26 Kasım 2021. <https://www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2015/07/28/obama-if-i-could-run-again-i-bet-id-win/>.

Müller, Jan-Werner. “Populism and Constitutionalism.” İçinde *The Oxford Handbook of Populism*, editörler, Cristóbal Rovira Kaltwasser, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, ve Pierre Ostiguy, C. 1. Oxford University Press, 2017.

———. *What Is Populism?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016.

O’Donnell, Guillermo. “Democracy’s Future: Do Economists Know Best?” *Journal of Democracy* Cilt 6, Sayı 1 (1995): 23-28.

Özbudun, Ergun. “Anayasa Yapımında Yöntem Sorunları.” *Anayasa Hukuku Dergisi* Cilt 1, Sayı 1 (2012): 109-44.

———. *Anayasalcılık ve Demokrasi*. 2. bs. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.

Özgül, Yılmaz. “Bidon Kafa...” *Hürriyet*, 13 Ağustos 2007, blm. yilmaz-ozgul. <https://www.hurriyet.com.tr/bidon-kafa-7074842>.

Phillips, D. C. “The Good, the Bad, and the Ugly: The Many Faces of Constructivism.” *Educational Researcher* Cilt 24, Sayı 7 (1995): 5-12.

Scheppele, Kim Lane. “The Opportunism of Populists and the Defense of Constitutional Liberalism.” *German Law Journal* Cilt 20, Sayı 3 (2019): 314-31.

Schmitter, Philippe C, ve Terry Lynn Karl. “What Democracy Is. . . and Is Not.” *Journal of Democracy* Cilt 2, Sayı 3 (1991): 75-88.

Selçuk, Orçun. “Strong Presidents and Weak Institutions: Populism in Turkey, Venezuela and Ecuador.” *Southeast European and Black Sea Studies* Cilt 16, Sayı 4 (2016): 571-89.

Selvi, Abdulkadir. “Devir Değişmiş Ama Kafa Değişmemiş.” *Hürriyet*, 21 Kasım 2019, blm. abdulkadir-selvi. <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/abdulkadir-selvi/devir-degismis-ama-kafa-degismemis-41378793>.

Simpser, Alberto, ve Tom Ginsburg, “Introduction: Constitutions in Authoritarian Regimes.” İçinde *Constitutions in Authoritarian Regimes*, editörler, Alberto Simpser ve Tom Ginsburg 1-18. *Comparative Constitutional Law and Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

Svolik, Milan W. “Which Democracies Will Last? Coups, Incumbent Takeovers, and the Dynamic of Democratic Consolidation.” *British Journal of Political Science* Cilt 45, Sayı 4 (2015): 715-38.

Tangney, June P. “Moral Affect: The Good, the Bad, and the Ugly.” *Journal of Personality and Social Psychology* Cilt 61, Sayı 4 (1991): 598-607.

Taniş, Edanur. “Can Atalay Hâlâ Tahliye Edilmedi | İstanbul Barosu, AYM Kararını Uygulamayan Mahkeme Başkanını HSK’ya Şikâyet Etti.” *Medyascope*, 02 Kasım 2023. <https://medyascope.tv/2023/11/02/can-atalay-hala-tahliye-edilmedi-istanbul-barosu-aym-kararini-uygulamayan-13-agir-ceza-mahkemesi-baskanini-hskya-sikayet-etti/>.

“T.C.Cumhurbaşkanlığı : ‘Anayasa Mahkemesi’nin Kararına Uymuyorum, Saygı da Duymuyorum’.” Erişim 28 Temmuz 2023. <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/39955/anayasa-mahkemesinin-kararına-uyumuyorum-saygi-da-duymuyorum.html>.

TESEV. “Anayasaya Dair Tanım ve Beklentiler Saha Araştırması | TESEV.” 21 Kasım 2012. <https://www.tesev.org.tr/tr/research/anayasaya-dair-tanim-ve-beklentiler-saha-arastirmasi/>.

Tierney, Stephen. *Constitutional referendums: The Theory and Practice of Republican Deliberation*. Oxford University Press, 2012.

Topuzkanamış, Şafak Evran. “Anayasalar Yoluyla Toplum Tasarımı Ve İnşası: Anayasaların Gerçek Sahipleri Ve Anayasacılık Süreçlerinde Birey.” *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Cilt 16, Özel Sayı (2014): 4989-5010.

Türker, Mehmet. “Ayaklar Baş Oldu!..” *Sözcü*, 27 Haziran 2013. <https://www.sozcu.com.tr/2013/yazarlar/mehmet-turker/ayaklar-bas-oldu-323324/>.

Uğur, Can. “Prof. Dr. Ergun Özbudun, Erdoğan’ın Adaylığı Tartışmalarını Değerlendirdi: Madde Açık, Aday Olamaz!” *Cumhuriyet*, 28 Ocak 2023. <https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/prof-dr-ergun-ozbudun-erdoganin-adayligi-tartismalarini-degerlendirdi-madde-acik-aday-olamaz-2025871>.

Varol, Ozan. *The Democratic Coup d'État*, (Oxford University Press, 2017)

Versteeg, Mila. “Unpopular Constitutionalism.” *Indiana Law Journal* Cilt 89, Sayı 3 (2014): 1133-90.

Voigt, Stefan. “Mind the Gap: Analyzing the Divergence Between Constitutional Text and Constitutional Reality.” *International Journal of Constitutional Law* Cilt 19, Sayı 5 (2021): 1778-1809.

Vormann, Boris, ve Christian Lammert. *Democracy in Crisis: The Neoliberal Roots of Popular Unrest*. Çeviren Susan H. Gillespie. Translation edition. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2019.

Watson A, *Legal Transplants: An Approach to Comparative Law*, Second Edition (The University of Georgia Press, 1993)

World Justice Project. “WJP Rule of Law Index in 2022.” Erişim 19 Mart 2023. <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index>.

Yazıcı, Serap. *Yeni Bir Anayasa Hazırlığı ve Türkiye: Seçkincilikten Toplum Sözleşmesine*. Şişli, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

Yeniay, Rifat. *Dindar Nesil Yetiştirme Projesi*. Gece Kitaplığı Yayınları, 2022.

Yokuş, Sevtap. “Bölünmüş Toplumlarda Anayasa Yapımı: Güney Afrika Deneyimi.” *Aurum Journal of Social Sciences* Cilt 7, Sayı 1 (2022): 13-27.